Přítomnost

ROČNÍK II. V PRAZE 1. října 1925. ČÍSLO 38.

Politika

Ferd. Peroutka:

O vznešeném umění stavěti z písku.

V té části programového prohlášení Národní strany práce, jež se dotýká otázek kulturních, byla vyjádřena zásada, že zdravý a silný celek nemůže spočívati na jedincích chabých a vratkých, že les nikdy není vyšší než jeho stromy, a že jest třeba důrazně upozorňovati na výchovu osobností. »Nová svoboda«, sociálně demokratický týdeník p. poslance Bechyněho, se znepokojila a vyjádřila se o této části programu Národní strany práce, že »je v naprostém rozporu se socialismem, neboť hlásá bezvýhradný individualismus«. Jsou-li tyto zásady v naprostém rozporu se socialismem, pak socialistický program v těchto věcech nepochybně získáme tím způsobem, obrátíme-li program Národní strany práce v opak. Tu nám pak vycházejí tyto podivuhodné zásady: zdravý a silný celek může spočívati na jedincích chabých a vratkých; les bývá vyšší než jeho stromy; je třeba důrazně varovati před výchovou osobností. A nezní-li socialistický program takto, pak nemohou s ním býti zásady výše vyjádřené v naprostém rozporu.

Kritika »Nové svobody« je velmi charakteristická pro určitý stav socialistické theorie, který stále ještě není překonán, ač je to stav již velmi zralý k odklizení. Krátce řečeno, jest to takový stav, kdy socialista ještě dostává husí kůži, slyší-li něco o jedinci a o výchově osobností. To je — nevím, jak bych to řekl lépe — šosáctví socialismu.

Zdálo se mi, že žádný rozumný člověk nemůže pochybovati o větě: les nikdy není vyšší než jeho stromy. A hle, »Nová svoboda« o ní pochybuje a dokonce ve jménu socialistického programu! Nezáleží prý na stromech, záleží jen na lese; nemusíme pečovati o to, aby stromy byly vysoké; spasí nás, když les bude vysoký. Tak se stává, že ten, kdo se chce vyhnouti individualismu, upadne do náruče nesmyslu, což je podle mého názoru horší osud. Myslím, že je spravedlivým požadavkem, aby bylo využito těch rozumných myšlenek, které přináší socialismus. Ale má-li socialismus ne ochudit, ale obohatit svět, má-li býti lidstvem přijat radostně, pak nesmí býti veden šosáky, kteří pokaždé, dotkne-li se jejich sluchu slovo o s o b n o s t, počnou křičeti: Lid je v nebezpečí! Vím, že z »Nové svobody« nemluví ona děsivá nenávist k individualismu, jaká hárala v Leninově nitru. Ale jest to jakýsi kancelářský, šedivoučký socialismus, tichounce a mírně nivelisující, takový socialismus, který se nemůže dostat z klepet jedné suché theorie, který nemá zdravý poměr k tvořivým silám života. Mluví-li socialisté ještě tímto způsobem o osobnosti, pak jest nad slunce jasnější, že úloha liberalismu dávno není dohrána. Neboť věčným úkolem liberalismu je ukazovati na bohatství, sílu a dobrodiní, jež plynou z osobnosti. Staré theorie socialismu podléhají reformním snahám. Především je třeba reformovati socialismus tak, aby mu zásada výchovy osobností nešla proti srsti.

Je příliš absurdní, prohlašují-li socialisté, že zásada »silný a zdravý celek nemůže spočívati na jedincích chabých a vratkých« je v naprostém rozporu se socialismem. A je-li, pak tím hůře pro socialismus. Zakládá-li se socialismus na zdravém rozumu, tedy s ním tato zásada nemůže býti v naprostém rozporu. Nevím, našel-li by se člověk, který, plně užívaje sil svého ducha, by prohlásil: silná a zdravá rodina může se skládati z tuberkulosního otce, matky trpící rakovinou, slabomyslného dědečka, chudokrevné dcery, nakaženého syna a strýce, pronásledovaného stihomamem. Je-li tohle nesmysl v obyčejném životě, pak je to nepochybně nesmysl i v sociologii. Nevraživost socialismu k principu osobnosti je nekulturní předsudek. Celek není nic více než abstraktum, než pomůcka naší mysli. Ve skutečnosti neexistuje jakýsi celek, nýbrž pouze jedinci. Chcete-li pozdvihnouti celek, nemáte k tomu jinou cestu než přes jedince a nemůžete začíti kdesi ve vzduchu nad nimi. Náš individualismus je to staré Nerudovo: »Bude-li každý z nás z křemene, je celý národ z kvádrů«. Místo toho navrhují nám někteří socialisté, zcela držení v šachu starým předsudkem, abychom přijali theorii takovouto: bude-li každý z nás nějaký, lhostejno jaký, je celý národ z kvádrů!

Socialismus, má-li to býti úctyhodný ideál, musí lidstvo vésti a ne je držeti vzadu za šosy. Nesmí se starati o to, aby každý měl pokud možno málo obličeje. Chtíti docílit rovnosti tím způsobem, že budeme pečovat o to, aby všichni byli pokud možno málo osobnostmi, toť totéž, jako chtíti docíliti jednoty myšlení tou cestou, že každý bude pokud možno málo myslit. Vlasy jsou různé, ale pleš je stejná, a je-li někdo tak pedantický, že si myslí, že lidé nemají míti různobarevné vlasy, můžeme ho snad uklidniti, zavedeme-li ho do společnosti holohlavých. Je osudovou otázkou socialismu, chce-li rozšířiti po zemi rovnost v nicotě.

Sociálně demokratický tisk mi do dneška vyčítá jako nedůslednost, že jsem se kdysi sice prohlásil pro Macdonalda, ne však pro socialismus. Myslím, že v tom není nedůslednost. Socialismus není všude a u každého stejný. Tak je Macdonaldův socialismus zcela jiného typu než na př. socialismus český. Řekl bych, že v socialistovi Macdonaldova typu už zcela jinak koluje krev než na př. v p. Meissnerovi, Johanisovi nebo redaktoru »Nové svobody«. Český socialismus má sice úspěchy po stránce organisace, ale co se týká vnitřní tvořivosti, nemáte nad ním dojem bohatství. Česká sociální demokracie byla v myšlení vždy měsícem, který patří k slunci německé sociální demokracie a přejímá od něho světlo. Středoevropský socialismus převzal zejména některé negativní a ochuzující stránky marxismu. Dovede až dosud daleko lépe říkat n e než a n o. Bojí se spustit berlí jedné theorie. Anglický socialismus Macdonaldova typu znamená především, že tu ke stolu socialismu, potaženému rudým plátnem, usedli dospělí muži s bohatými životními zkušenostmi. V anglickém socialismu je asi o tolik více životních zkušeností než v českém, o kolik je více životních zkušeností v anglické literatuře než v české. Životní zkušenost — to jest jaksi anglická

tradice. Proto nemá anglický socialismus dětinskou bázeň před sejitím se stezky theorie. Nepotřebuje mechanickou rovnováhu v theorii, neboť má instinktivní rovnováhu života. V Macdonaldově socialismu cítíte na každém kroku hrůzu před oklešťováním a ochuzováním života. V našem socialismu necítíte to vždy. Čtete-li Macdonalda, máte skoro týž dojem rozpoutané tvořivosti a radostné vědy, jako u Nietzscheho. Zde cítíte, že se dal do myšlení člověk, jenž stojí na dobré noze se silami života. Čtete-li však na př. názory »Nové svobody« o individualismu, pocítíte, že mluví kdosi, kdo především pečuje o to, aby stál na dobré noze s jednou theorií, kdo »dal se oddati se systémem a usmyslil si, že bude věren této přísné a suché manželce«. Pochybuji, že ten, kdo vychází od pozorování života, vrátí se večer domů, naplněn jsa nenávistí k osobnosti. Macdonaldův socialismus znamená zvýšení tvořivých schopností; socialismus, s jakým se my potkáváme na své zeměpisné šířce, znamená často nedůvěru a ostych před tvořivými silami života. To můžete poznati mimo jiné i na poměru k otázce osobnosti. Macdonald neustává tvrditi, že »socialismus sám je theorií individualismu« a že »socialismus obsahuje všechny podstatné prvky skutečného individualismu«; bojuje proti kapitalismu ne z toho důvodu, že kapitalismus rozvíjí osobnost, nýbrž z toho důvodu, že kapitalismus »příliš pohrdá individualitou«; »sociální organisace je podmínkou, nikoliv protikladem individuální svobody«. Naproti tomu redakce »Nové svobody« cítí temné podráždění už tehdy, je-li před ní vyslovena zásada, že silný a zdravý celek nemůže státi na jedincích chabých a vratkých. Proto tedy Macdonalda a ne náš běžný socialismus. Socialistický směr »Nové svobody« velmi se hlásí k Masarykovi jakožto k svému učiteli. Ale z Masaryka možno a nutno se učiti více než protiklerikálnímu boji. Otevřete jeho »Paměti« a najdete tam větu: »Jsem velmi rozhodným individualistou . . .«

K socialismu je snad možno jíti dvojí cestou: jednak tím způsobem, že se pokud možno pokusíme o vyhlazení osobnosti, jednak tak, že se pokusíme vybudovati socialismus na osobnostech rozvitých. Theorie se snad může na chvíli zmásti, ale nepochybuji o tom, že druhý, ne první způsob leží v tendenci života. Kdyby bylo pravdou, že socialismus a osobnost se vylučují, pak socialismus nemůže býti nikdy více než záležitostí jedné sekty, byť i tato sekta čítala miliony organisovaných členů. Kolektivum nechodí po horách, ale po lidech. Kolektivum nesídlí kdesi na výsostech, nýbrž kolektivum jsme já, ty, on, oni. Kolektivum bez jedinců je asi tolik jako les bez stromů, a chcete-li povznášeti kolektivum, nemáte k tomu jinou cestu než povznášení jedinců. Deset chromých nejde dobře, ani když jdou pohromadě. Představte si stavitele, který by řekl: to je jedno, jaké jsou cihly, dobré nebo špatné, jen když dům bude pevný! Milý pane staviteli, i staviteli společnosti, cesta k pevnému domu vede jen přes dobré cihly. Umění stavěti z písku je snad vznešené, avšak nebezpečné. Na těchto věcech je jen to podivné, že se ještě někdo vyskytne, s kým je nutno se o ně přiti.

Zkoumáme-li, jak a proč se vyvinula v socialismu nenávist k osobnosti, vidíme, že to bylo proto, že jedinec často neslušným a škodlivým způsobem vykořisťoval instituci soukromého majetku. Poněvadž nesvědomití boháči a necitelní podnikatelé zřejmě byli individua, ozval se pokřik: Nikdy více individualismus! To však znamená vylévati dítě s vanou. Pod vlivem některých hospodářských zkušeností začali se socialisté dívat na jedince veskrze jakožto na parasita. To je ovšem omyl. Jedinec je i dárce a tvůrce. Káru pokroku, v níž sedí kolektivum, táhly zejména individuality. Nevím, jak je možno, aby někdo, kdo se dívá otevřenýma očima na historii lidstva, došel k názoru, že individualita je škodlivá, a lpěl na něm tvrdošíjně. To je jakési sociologické vegetariánství. Stydím se uváděti příklady, jak vždy v čele pokroku stála osobnost, často osobnost tragicky osamělá: myslím, že je to dosti známo. Každý ví, že věci jsou nejhůře opatřeny tam, kde jsou svěřeny přímo kolektivu. To je zkušenost, kterou uděláte v každém spolku a v každém úřadě. Lidstvo se nemůže zříci toho rohu hojnosti a tvořivosti, jenž je založen na ctižádosti, tvůrčím pudu a odpovědnosti jednotlivců. Proto je třeba jíti k socialismu s osobnostmi a ne bez nich. Přirozeně, individualismus je nebezpečná síla, jako každá síla, která nenajde hráze. Individualismus takového Viléma II., takového Stinnese nebo ředitele Živnostenské banky může ohrožovati existenci tisíců. Ale chcete-li proto individualismus vůbec vyhladit, pak si počínáte jako ten, kdo by chtěl vůbec zakázat poháněni strojů párou z toho důvodu, že ten nebo onen kotel vybuchl. Každá skutečná síla, ať je to oheň, elektřina nebo voda, sexualita nebo věda, rozum nebo cit, je nebezpečná, není-li regulována. Tedy i individualismus, jenž patří mezi síly vesmírné. Člověk tělesně silný může býti surový, násilnický a vyhledávati rvačky: ale přestaneme proto pěstovat tělesnou sílu, zakážeme sport a zavřeme tělocvičny, abychom se vyhnuli tomuto nebezpečí? Většina lidí poznala, že sexualita se může zvrhnouti ve velmi nebezpečnou sílu: přeje si proto většina lidí zbaviti se sexuality? Někteří socialisté mají k individualismu týž ustrašený poměr, jaký měli někteří křesťané k pohlavnímu životu. Individualismus nutno obklíčiti sociální organisací a regulovati a kontrolovati jej, ne však se ho zbavovati. Kdybychom se, pokud se týká individualismu, prostě vykleštili, pak se sice zbavíme některých nesnází, ale také téměř veškeré síly. Tvůrčí pud je čistě osobní povahy. Začnete-li osobnost svazovat a donutíte-li jedince, aby se plazil s hlavou svěšenou k zemi místo obrácenou ke hvězdám, ucpete prameny tvořivosti. Začnete-li učit ve školách, že individuum je mizerné, dojdete nepochybně během jedné, dvou generací, že bude lidstvo mizerné. Dospělý, zralý socialismus, pochopivší síly života, a princip osobnosti nemohou se svářiti. Jen primitivní socialismus může vésti tento spor.

Potlačíte-li osobnost, čím budete? Patrně pouhým příslušníkem třídy nebo stavu. To není právě nejvábnější osud. Musíte býti něčím, i když odložíte kladivo, pero nebo kosu a vrátíte se po práci domů. A pak vám nezbývá než býti individualitou. Budete-li individualitou nedobře vychovanou a skrovně rozvitou, strávíte špatně svůj život a můžete si stěžovati na stát, že neprospěv vaší osobnosti, poškodil váš život. Roboti jistě nepotřebují individualismu, neboť jejich práce je řízena jiným mozkem a po skončené práci jdou patrně do nějaké skříně spát. Ale bráti lidstvu osobnost, toto »nejvyšší štěstí lidských dětí«, jak se vyjádřil Goethe, to znamená jíti proti tendenci života, ať už to děláme ve jménu toho nebo onoho —ismu. Kolektivum nikoho nenasytí, kolektivum může také někdy býti na omylu. Pak je může uvésti na správné cesty jedině silná a

rozumná osobnost. Kdo ztratí sebe, ztratí měřítko všech věcí, ztratí bod, z něhož lze vyvrátiti svět, a může už jen plouti s proudem jako leklá ryba.

Ať se ty socialistické tendence, které se dívají nevraživě na osobnost a rády by ji zcela obětovaly na oltáři kolektiva, tváří sebe vznešeněji: jsou primitivní, ne hlubokomyslné. Jsou následek nějakých nedostatků. Do »Přítomnosti« napsal nedávno dopis mladý dělník, který s neobyčejnou upřímností vylíčil situaci dělné třídy. A v tom dopisu bylo možno nalézti jasnější a hlubší vysvětlení kolektivismu dělnické třídy než v učených knihách. Mladý dělník psal, že dělníci trpí ustavičně nedostatkem vzdělání, že si uvědomují nuznost poměrů, v nichž žijí, a že následkem toho provází je hluboký ostych, kdykoliv se setkají s příslušníkem jiných tříd; tento ostych a toto vědomí vlastních nedostatků nahražují kolektivismem ve veřejné činnosti; kdyby šli sami, nikdy by si nevěřili; kolektivum tu posiluje slabé jedince. To znamená, že tento kolektivism je negativní svým původem a že nemůže býti učiněn měřítkem všeho. Emancipovaná dělnická třída najde si jiný poměr k individualismu, i když snad její theoretikové, nemohouce se vypořádati s nějakým —ismem, který je sevřel jako medvěd, budou za ní pokulhávati.

Dobrodiní individuality patří k tajemství života. Socialismus, nechce-li býti pro lidstvo španělskou botou, musí nalézti kladný poměr k těm irracionálním silám života, mezi něž patří individualismus.

Vilém Mathesius:

Psychologický moment.

Držitelé moci by nikdy neměli zapomínat, že nejtrpčí rozhořčení prýštívá z vědomí ponížené lidské důstojnosti. Jím se teprve často fakt, s jehož praktickými důsledky bychom se třeba na konec smířili, stává křivdou. A subjektivní pocit křivdy, nikoli objektivně měřitelná její podstata, rozhoduje pravidlem v životě. Tento fakt je kořenem mnoha sociálních sporů, při nichž se nechápaví diváci ptají, proč se bouří dělníci neb zaměstnanci, jimž se nevede nejhůře. Ten fakt vysvětluje elementární náš odpor proti habsburské monarchii, ačkoli vzdálení pozorovatelé nás rozmachem všech našich sil v půlstoletí před válkou přesvědčovali, že utlačování habsburské přece jen není krajně rdousivé. Na ten fakt také upozorňují ti, kdož se snaží vysvětliti, proč v Anglii nedošlo k období francouzské velké revoluce, ačkoli v hmotném postavení středních a lidových vrstev anglických a francouzských nebylo na konci osmnáctého století valného rozdílu.

Na tento psychologický moment se zapomíná v naší poválečné politice. Praktická bilance vládnoucí většiny parlamentní není bez aktiv. Bylo by nespravedlivé a bláhové neuznati to. Ale methody, kterými se k aktivům těm dospělo a dospívá, těžce se prohřešují na politické výchově a na politickém zpevnění našeho občanstva. Ani za parlamentní éry rakouské nebyl prostý volič, ba ani prostý poslanec tak soustavně a urážlivě přezírán od těch, kdo vládli, jako teď u nás. Je samozřejmé, že o choulostivých problémech nebylo by snadno vyjednávati v shromáždění několika set poslanců, ale na druhé straně stálá zákulisní hra vůdců a soustavná methoda překvapovací je zastřeným absolutismem.

Praktická výhoda těchto method jest jen zdánlivá, zrovna tak jako jen zdánlivá je výhoda absolutismu nad demokracií. Úspěch se snad dostaví dříve, ale nemá záruky trvalosti, protože si absolutismus odcizuje ty, o něž se přece jen v základě opírá. Ani v politice se nesmí beztrestně nedbati psychologického momentu. Ani u nás nedovedly praktické úspěchy koalice udržeti spokojenost ve voličstvu. Nechuť k otázkám veřejným se šíří zrovna epidemicky a je nebezpečí, že procento platných hlasů při příštích volbách hodně poklesne. Je to zjev povážlivý, neboť netečnost a rozmrzelost ve věcech veřejných může nás stejně ohroziti jako boj všech proti všem. Nezapomínejme, jak špatně se nám vyplatila politická ochablost v šestnáctém století. Proto bude velikou zásluhou, podaří-li se v nové straně vytvořiti atmosféru, která by umožnila návrat k politické aktivnosti všem těm, kdož z nechuti k methodám naší parlamentní většiny se vzdalují politické práce.

Národní hospodář

Guiglielmo Ferrero:

Přelud nadbytku.

Živobytí je tak drahé! — Tento stesk není zajisté ničím novým, je pouze dnes častěji a naléhavěji pronášen než kdykoliv jindy. Ohlédneme-li se trochu do minulosti, uznáme, že již v prvých letech našeho věku začínali lidé naříkat nad vysokými cenami všech životních potřeb.

Tyto ceny, stoupající stále a dostatečně jaksi samočinně, byly působením války vyhnány do závratné výše. Již před válkou byli lidé tísněni potřebami, které nemohly býti ukojeny vůbec, nebo jen částečně. Štěstí nadbytku, radost pohodlného a příjemného způsobu života dnes věc naprosto neznámá — byly stále vzácnějšími v oněch dlouhých letech, kdy svět strnule a trpně očekával katastrofu válečnou.

A přece, pokud lidská paměť sahá, byla tato léta strádání a odříkání právě nejplodnější. Neboť nikdy, od prvopočátku historie, nehýřila země marnotratněji všemi svými poklady. A lidstvo děsilo se přímo takové štědrosti; všechny dary země byly v nadbytku.

Na příklad: zlato. V prvých letech dvacátého století bylo vytěženo z hlubin země třicetkráte větší množství zlata než činil výsledek dolování za tutéž dobu na počátku století devatenáctého. Každý z těchto horečně rozpálených roků dával sám o sobě více, než třicet oněch pomalých, těžkopádných, líných let, jež následovaly za sebou beze změny v prvé polovici minulého století.

Stejný nebo aspoň podobný výsledek jeví se i ve vzestupu výtěžku všech ostatních mineralií, plodin, zvířat, majetku a všeho, co slouží lidstvu k ukojení potřeb a nasycení libůstek. Obyvatelstvo Evropy a Ameriky se sice početně velmi značně během minulého století zvětšilo, ale celkové množství hodnot a zboží ročně na každého jednotlivce připadajících je přece nepoměrně větší kvanta dřívějšího. Měli bychom tedy žíti v nejšťastnějším nadbytku, jakým kdy naše země byla požehnána.

Úděv však se nás musí zmocniti, sledujeme-li nazpět běh dějin až k onomu obrovskému vodopádu, jehož hukot ještě podnes zní nám v uších, ač jsme ho již více než jedno století vzdáleni: mínim francouzskou revoluci. Za tímto mohutným vodopádem nenacházíme ničeho — jen ubohou nevýznačnou dobu, v níž lidstvo počínalo teprve zpracovávati zemskou kůru dětskými nástroji. Ale přes to nebyly tenkráte slýchány — i když čas od času řádívala strašlivá nouze a hlad — stesky na všeobecný a trvalý nedostatek, jakých je naše doba plná.

Jaký protiklad leží v tom, že životní potřeby zdají se scházeti

právě tehdy, když je jich vlastně největší hojnost! Mají snad pravdu socialisté, předhazují-li naší době, že nespravedlivě rozděluje majetek na tomto světě? Je pravdou, že celé massy žijí proto v chudobě, poněvadž několik jednotlivců, buď dovednějších a méně skrupulosních, nebo majících více štěstí, přivlastňuje si lví podíl z toho, co je výsledkem společné práce všech?

Tak jednoduché to ovšem není, neboť stojíme před zcela novým příkladem dvojnásobných pohnutek, před chtivostí dvou věcí vzájemně se vylučujících: na jedné straně nadbytek, na druhé neomezený, nezměrný vzrůst potřeb.

*

Až do francouzské revoluce a do vzniku průmyslové velkovýroby žil každý stav v přísně vymezeném okruhu svých potřeb, z něhož nikdy se nesnažil vybočiti. Pro každou společenskou třídu byla životospráva přesně stanovena; nikdo nemohl žít lépe či hůře, aniž by opustil svou společenskou sféru. Ovšem během času se tato životospráva se svým předepsaným luxusem i odříkáním nutně měnila, ale tato změna byla jen velmi pomalá.

Pro všechny národy, pro každý stupeň stáří a společenské třídy byl způsob života, t. j. počet, druh a pořad všech přání, jejichž splnění bylo vůbec možno, pevně stanoven, a tím i naprosto závazný. Závazný proto, že nikdo ani nesměl chtít a dělat více než bylo dovoleno i když takové odříkání působilo bolest; zavazující i v opačném případě: nečinit a nechtít ani méně, než společenský stupeň přikazoval, i když podobný způsob života vedl ke zkáze. Omezení všech přání, neměnitelnost nebo změna jen nepatrná všech mravů a zvyků minulých generací, byly základem tehdejšího společenského řádu.

Devatenácté století a velkoprůmysl dokonale převrátily svět, zavádějíce ve svém bytí a dění mohutné obry vzniklé mocným spojením ohně a hmoty: železné stroje poháněné parou a elektřinou. Tyto stroje otáčejí se šílenou rychlostí, vytrvale, bez únavy a vyčerpání a mohou proto svojí neumdlévající výkonností, všechno zboží, jímž lidstvo disponuje, do nekonečna rozmnožovati. K čemu však takové neomezené nadprodukce, když nemůže býti zpotřebována — a jak má býti zpotřebována, nemá-li lidstvo k tomu chuti a touhy?

Proto bylo nutno, aby stejnou měrou, jakou množily se na světě ohněm rozené kovy, byl přetvořen i životní ideál lidstva. Na místě starého, úzkého a ztrnulého ideálu, stvořilo ohnivé tempo devatenáctého století ideál nový, věčně se měnící, schopný tajiti ve svém pružném rámci stále nová přání a potřeby. Je zásluhou ohně, panujícího této době, že nesmírné rozpětí všech žádostí a nestálost mravů, staly se průvodním zjevem pokračujícího zdokonalení, jak pro jednotlivce, tak pro národy a celou civilisaci.

Produkce, která se snaží rozmnožovati životní potřeby, vzbuzuje v člověku nenasytné žádosti, stávající se tím prudší, čím častěji jsou ukajovány. Od počátku křesťanské éry nedoznal svět většího převratu, než je tato ohromná změna životního ideálu, kterou způsobilo devatenácté století. Komu tato revoluce není jasná, ten neporozumí ani přítomnosti ani minulosti. Právě tato revoluce je však příčinou, že století tak bohaté, které nemá podobného v historii, představuje přes své bohatství, nebo spíše právě pro ně období odříkání a trvající nouze.

*

Co je vlastně nadbytek? — Možnost vládnouti majetkem přesahujícím potřebu a touhu bez bolestně hladového pocitu neuspokojených přání. Jak možno však mluviti o přebytku, když naše přání stále daleko přesahují používatelné množství všech životních potřeb?

Bohatství a chudoba jsou objektivně vzato jen tehdy skutečnými, když člověk má buď méně než k své existenci nutně potřebuje, nebo více, než nejmarnotratnějším plýtváním možno vyčerpati. Hladovět, mrznout, nemít ani potřebného oděvu, ani střechy nad hlavou — toť objektivní chudoba. Vlastnit miliony, nebo miliardy — toť skutečné bohatství.

Opravdová chudoba je však za našich dnů velmi vzácná — mnohem vzácnější než byla v minulých staletích. Objektivní bohatství, naproti tomu, se vyskytuje daleko častěji, ač i nyní ještě je boháčů jen omezený počet. A bohatství i chudoba neznamenají a nemohou znamenati pro většinu smrtelníků dnes, právě jako kdykoliv jindy, nic jiného než jen dva různé duševní stavy.

Lidé mohou býti bohatí či chudí jak sami chtí, jelikož jsou bohatí a chudí pouze v subjektivním smyslu. Opravdu bohatým je však i ten nejchudší člověk, dovede-li svoje přání a potřeby přizpůsobiti svým prostředkům. A chudým je i boháč poháněný nenasytnou žádostí míti více než je v jeho možnosti.

To je vlastně důvod, proč Evropa a Amerika již po celé století naříkají nad svou chudobou, ačkoliv neustále bohatnou. Pokud porostou potřeby a přání stejnou rychlostí s přibývajícím majetkem, nebo budou-li stoupati tempem ještě rychlejším, bude většina lidí trpěti stále v okovech chudoby. Je nutné zapotřebí určité ustálenosti mravů, zvyků a životních ideálů — ať vzejde již tato ustálenost sama sebou, či působením vnějších vlivů — aby bohatství se mohlo rozrůsti mohutněji než potřeby a přání lidstva; jediné takové sesílení bohatství bude pramenem všeobecného blahobytu a přebytku, pro jednotlivce i celé generace.

Je snad proto živobytí tak drahé, že celkové množství používatelného zboží se značně snížilo? Určité kraje, jako Rusko a Malá Asie byly sice zpustošeny, naproti tomu však produkují dnes jiné země, na příklad oba díly Ameriky mnohem více než produkovaly před deseti lety. Celkem vzato, není světová produkce o mnoho menší než byla před jedním desítiletím.

Nikoliv: život se zdražuje i bez citelného zmenšení používatelných statků, poněvadž lidská přání nepoměrně stoupla. Jako kdysi války velké revoluce a císařství, tak i válka světová naučily massy luxusu a marnotratnictví. Štváno horoucími touhami po blahobytu, bojuje dnes lidstvo úporně o to zboží, které před deseti lety světovému konsumu plně dostačovalo. Nadbytek je však statkem, jemuž jen čas od času je možno se těšiti. Kdo touží žít ve stálém nadbytku, odsuzuje se k otroctví trvalé chudoby.

*

Z těchto důvodů je socialismus tak mocným, na druhé straně však tak slabým hnutím. Snad představuje velkolepou krystalisaci dvojnásobného sklonu vůle. Z takovýchto rozporů povstává, jimi prosperuje a jimi i zhyne.

Socialismus nevyrostl z bolesti opravdové, objektivní chudoby. Hladovějící chudoba, nemající oděvu, a střechy, je příliš řídká, aby byla schopna nésti tak rozšířené a tak hluboké hnutí. Ani po církvi, ani po feudálním panstvu, nezdědil socialismus ony houfy žebráků, prosících kdysi před kláštery a paláci o almužnu: devatenácté století způsobilo jejich vymizení.

Socialismus povstal a živí se utrpením oné subjektivní chudoby, jíž tak mnoho lidí domnívá se dnes býti svírána, ač disponují často určitým přebytkem, který by pro naše předky byl značil blahobyt. Tato subjektivní chudoba je jako malomocenství, zachvacující nižší a střední třídy v měřítku rozpjetí všeobecného bohatství. A ve stopách této rostoucí choroby šíří se socialismus; nabízí prostředek k ozdravění a pokládá jej za neomylný.

Ale tato nemoc je za stávajících podmínek nevyléčitelná. Socialismus usiluje o její vyhlazení lepším rozdělením společného bohatství, to jest, zvětšením majetku těch, kdož cítí se dnes chudými. Jelikož však již po celé století přání vy-

trvale převyšují příjmy mass, přineslo by nové rozdělení majetku něco jiného než hlad, nový hlad po větším ještě bohatství?

Pokud zůstanou naše životní normy a náš životní ideál v dosavadní proměnlivosti, pokud každá vymoženost v zápětí bude přinášet celé řady nových přání, potud bude lidstvo odsouzeno tím ostřeji pocitovati chudobu, čím více jeho bohatství poroste. Ani socialismus nebude schopen rozřešiti problém, zdající se za daných okolností nerozluštitelný. Tím je ovšem řečeno, že lidstvu je souzeno snášeti ještě dlouho tato muka Tantalova.

Zatím není nejmenšího znamení na nejvzdálenějším obzoru, že by se Evropa a Amerika odhodlaly vrátiti k pevněji ohraničenému a méně proměnlivému způsobu života. Daleko spíše se dá předpokládati, že ještě mnoho generací se bude vysilovati v této nestálosti a rozpínavosti přání a ideálů; že dlouho ještě bude se honiti za nadbytkem, jenž tím jistěji zůstane mu vzdálen, čím určitěji bude se domnívati, že jej již dosahuje. Zeptá-li se mne někdo po mém názoru, zda Evropa a Amerika navrátí se skutečně jednoho krásného dne k pevnému a solidně ohraničenému životnímu ideálu, odpovím bez váhání: ano.

Co vždy bylo, znovu zase bude. My pokládáme však episodu za velké drama historie a ztrácíme se v krátkém opojení jediné hodiny lidského bytí, jako kdyby byla železným zákonem času.

Všechna staletí, jejichž historie nám je známa, všechny kultury až ku francouzské revoluci, všechny národy s výjimkou Evropanů a Američanů, všechna náboženství, ve která kdy bylo věřeno, a všechna, v něž se posud věří — i v Evropě a Americe — ta všechna měla vždy určitou ustálenost životního ideálu v nejvyšším předpokladu. Nemá toto svědectví jednoho staletí více vážiti než smutná zkušenost jedné hodiny? Není možno, že by se lidská duše změnila jen proto, že objevili jsme v hlubinách země pevnou či tekutou hořlavinu. Nikoliv: my Evropané a Američané devatenáctého a dvacátého století nejsme konečným výrazem dějin, nýbrž toliko jejich prchavou výjimkou.

Doba a lidé

M. Pujmanová-Hennerová:

Co tomu lidi řeknou.

Když byl jeden kluk tak malý, že neuměl sám vlézt do bot, povídal chůvě, která ho obouvala na procházku: »Co myslíte, Fany, co tomu lidi řeknou, že mám nové boty?« Takové egocentrické jadýrko zůstane v každém člověku, i když se třením života obrousí v něco neviditelného, a i když ten člověk výborně ví, že se na světě pranic nezmění, jestliže na živu nebo pod zemí. Když je člověk velký, už si nemyslí, co tomu lidi řeknou, že má nové boty, ale čistí své obnošené boty, aby lidi neřekli. V základě je to totéž. Kdyby byla žena živa na pustém ostrově, asi by si nepudrovala nos, i kdyby měla pudr s sebou. Leda že by byla živa v očekávání, že nějaký ztroskotanec přistane, aby byla pro všechny případy připravena, nebo že by věřila, že ji Pán Bůh vidí. Musel by to být nemyslitelně netvorný estét, aby měl tolik mravní síly čistit si nehty na pustém ostrově bez fikce, že ho kdy někdo uvidí. Čištění nehtů, pudrování nosů, když žijeme v Praze, už tak přešlo do krve, že ani nevíme, že to pro někoho děláme. Asiati měli pravdu, když byli pro špínu.

Nikdo se rád nepřizná k »Co tomu lidé řeknou.« Tvrdí vždycky o někom jiném, že ten na to dá, a sám se tváří imunní. Člověk jest tak dalece marnivý, že nepřipouští svou marnivost, a má to za vyšší mazanost, kterou si nechává pro sebe. Jenže ten vynález udělal každý. Že nedám na to, Co tomu lidi řeknou, je buď preventivní opatření, nebo ctnost z nouze. Nebo revoluční sebeklam mládí, jemuž se kryje Co tomu lidé řeknou s pojmy předchozí generace a reaguje na to na rub. Sem spadá celá oblast pubertální provokace: pohoršovat lidi. A zase jsme tam, kde jsme byli. Žádnou pštrosí metodou se přítomnost toho Co tomu lidi řeknou nevyvrátí. Každý člověk ji vdechuje a vydechuje jako vzduch. Který není vidět, ale který je. Každý člověk potřebuje nějak působit na lidi, a kdyby to byla nakonec jen stará hospodyně, lékař nebo strážník. Co tomu lidi řeknou zahrnuje pojmy slávy a potupy všech věků od klepu ve Zlámané Lhotě do světového jména. Co tomu lidi řeknou je: existovat objektivně. Co tomu lidi řeknou je složité dění vzájemných odrazů a zásahů, že z toho jde hlava kolem, a všichni to děláme s sebou.

Každý člověk ve styku s lidmi se pohybuje v póse. Pósa vzniká z mé představy, jak si mne představuje ten druhý, a jak tomu odpovídám. To nejsou věci záměru a vůle, ale samočinné: odehrávají se tak rychle a vespod, že není čas je říditi; uvědomění si vlastní pósy přichází teprv po ní, v nejrychlejším případě současně s ní. Spíš by se dalo mluvit o chemických reakcích a krystalisaci. Znáte přece tu povědomou atmosféru, která se neomylně vyvíjí ve styku dvou lidí nebo několika lidí téhož sestavení (i v manželství a rodině), kroužků, společností atd. z jejich vzájemného působení představ o sobě, které se nakonec standartisují; byť ten člověk nebyl plně takový, jak jest představován, v důsledku toho, jak jest představován, už sám jedná. Týž člověk je s každým člověkem jiný, silněji akcentovaný s jiné strany. Třicetiletá s padesátiletou je a hraje mladou; třicetiletá s dvacetiletou je a hraje zralou; listonoš má skutečně jinou duši, když vezme brašnu a čepici a nosí lidem dopisy, než když okopává svou zahrádku; průměrný člověk vedle apatického se stává iniciativní, a vedle velice iniciativního trpný, a není to jen zdání vzniklé srovnáváním, ani jen schopnost, která se vyvinula potřebou; člověk člověku sugeruje své představy tak, že ten je realisuje. Za těmihle věcmi se člověk obzvlášť štval v prvním mládí, kdy každé setkání znamenalo událost a každý člověk zvlášť mu stál za to, aby mu to a to v sobě podškrtával, vyvracel, měnil, mýlil ho atd.; tu prováděl pravou akrobacii v předělávání sebe a při tom bezděčně. Lži je na světě méně než se domnívá i sám lhář, a nekonečný je vliv vlivu přímo i v odrazech na člověka. Zdá se dokonce určitým měřítkem talentovanosti, jak ostře je člověk přístupen vlivům a jak rychle je setřese. Nepřístupní vlivům jsou lidé ani ne tak pevní, jako tupí, něčím kolem sebe zazdění, jako by hluší, jako by jim scházel jeden smysl. V tomto směru jsou obzvlášť citlivé ženy; vycítí, jak si ji ten a ten muž chce, potřebuje představovat a to hraje a tím se stává; herectví u ženy jest lest a moc víc přírodní než vědomá; když žena miluje, sama tomu věří, že taková je; je tolikrát živa a tolikrát se změní, kolikrát miluje. (Napodobení písma a způsobu myšlení toho muže. Napodobení erotických způsobů své předchůdkyně, kterou neznala atd.)

Pósa není totožna s afektovaností a přetvářkou. Afektovanost nemá (pósa má) citlivá tykadla vůči

představám druhých o sobě — vzniká neúměrnost. Afektovanost je význačná vlastnost maloměst a vyskytuje se u slabých lidí bez vnitřní opory, kteří žijí v klamu, že působit na lidi znamená vydávat se za někoho jiného, než jsem, a nemohou se rozhodnout, koho mají hrát, tím spíše, že je v tom představy druhých lidí nepodporují a nenese je ani prostředí. Týž člověk na malém městě je romanticky afektován, který ve velkém městě je snob. Snobství je zacházeti ve velkém jako by svým výmyslem, výtvorem a majetkem věcmi, které jen konsumuji (premiérové obecenstvo, cesty; když ďábel pokoušel Krista na hoře, ukazuje mu krajinu kolem »Toto všechno bude patřiti tobě«, pokoušel se vzbuditi v něm vedle jiných lidských slabostí také snobství). Silný člověk zahrnuje několik význačných rysů, které jsou výsledek něčeho skutečně existujícího v něm, jeho vnitřní hmoty, toho, čím na lidi působí a co na něm následkem toho vymáhají, po případě obráceně s resolutností, které se nedá čeliti, ale je to tu. Pósa přechází v přetvářku, jakmile do ní vnikají prvky vůle a účelnosti na úkor onoho skutečného vyvážení. Sám na sobě člověk cítí přetvářku téměř fysicky tak: pósa ho nese, pósu necítí, pósa je jako zdraví, kdežto přetvářku nese jako něco druhého s sebou; jako když bolí zub nebo máte s sebou deštník. Přechází-li společenská pósa v přetvářku nebo ne, to závisí ne tak na ryzosti charakterů jednotlivých lidí, jako na morální módě doby a na režimu.

V jedné z »Malostranských povídek« domácí paní se svobodnou dcerou ovrubují komisní prádlo. Když vidí, že jde návštěva, také panička s dcerou, obě ostré, honem házejí komisní prádlo do vedlejšího pokoje a zabouchnou za tím dvéře. Ale návštěva zvedne ostřižek se země: »To je přec komisní plátno?«

»Ano, to je plátno — komisní plátno,« nutila domácí paní ze sebe v okamžitých rozpacích. »Naše posluhovačka, chudá žena, šije do komise, a když mně pere, pomohla jsem jí trochu. Mně je jí líto, co se napíchá, než si asi padesát krejcarů do týdne vydělá. Ten lid se musí dřít!«

To bylo, v maloměstské karikatuře, Co tomu lidi řeknou za Rakouska důstojnických kaucí a úřednické pýchy v české provincii v době domácích pánů, kdy tloušťka a důstojnost se kryly. Dnes ty ženy z měšťanských rodin, které šijou, kreslí, navrhují šaty, píšou atd., nejen se tím netají, že pro peníze, ale dokonce s radostí diletantů, být profesionály, to při každé příležitosti zdůrazňují, a zdůrazňování toho je příznačné. Co tenkrát byla společenská trapnost, dnes je samozřejmost, které se užívá i jako fóru. Jsou lidé, kteří mluví o dalesu s koketerii — asi jako v rousseauovské módě dámy kojily v divadelních ložích svá miminka — i když ten dales opravdu mají. Otevřenost, která by kdysi byla působila bohémsky, dnes je občanská. Upřímnost jako způsob zacházeti s lidmi a působit na lidi souvisí se státními demokratickými útvary. Upřímnost je pósa dnešního člověka, s jakou přistupuje k Co tomu lidi řeknou.

(Upřímnost bývá forma obrany. Přiznat se ke svým vadám dřív, než je lidé konstatují. Vzít jim kritiku z úst. Ochranné vtipy tlustých, příliš velkých, příliš malých na svůj zevnějšek. Vtipy lidí, kteří všecko spletou, na svou konfusnost. Vtipy chytrých ješitných na svou ješitnost. Mluvení degenerovaných o své degeneraci. Ulomit hrot klepu tím, že ho sám o sobě vypravuji.)

Upřímnost má dnes vysoký kurs, protože realism má vysoký kurs. V tovární době, která nenávidí komplikace a kdy procesy se zkracují, to vnitřní a to okázalé u člověka se téměř kryje. Snad to zní groteskně, ale je pravda, že v době pyjam odstraněna i valná část duševních nedbalek. Přetvářka stlačena na minimum skutečně užitkové. Přetvářka jako l'art pour l'art, jako zajímavost, jako společenský způsob, jako prostředek líbiti se, dnes neexistuje. Všimněte si, že ty vlastnosti, po kterých není poptávka, skutečně zanikají. Je to jako s výrobou vlásniček, když se nosí krátké vlasy. Před válkou na př. bylo mnoho hlubokých lidí. Na komplikovanost se dívalo vážně, počítalo se s ní, žádala se (to tím, že se víc sedělo. Problémovitost velice často souvisí se zácpou). Dnes v době sportovních ideálů se složitost nechce. A opravdu mizí, a nejen následkem lepšího krevního oběhu těch lidí, také proto, že se nežádá. Dnes jdou na odbyt rychlí a pozemsky šťastní lidé. Následkem toho je jich skutečně víc. Lidé dovedou v sobě potlačovat a ze sebe vynořovat vlastnosti a modelovat ne zdání sebe, ale skutečně sebe. Co tomu lidi řeknou pomáhá vytvářet typ člověka doby.

Vedle dobových jsou v člověku k Co tomu lidi řeknou také věčné lidské věci:

Kandaulovství. Potřeba ukazovat lidem své štěstí. Vyžvanit své štěstí. Štěstí se násobí diváky. Dívky, když se zasnoubí, chtějí jít zavěšeny po Ferdinandce. Muži, když se bohatě ožení, rádi dávají společnosti. Kandaulovství výtečně rozumějí fotografové a vystavují nové ministerské předsedy, novomanžele a autory premiér. Udílení řádů je prastará znalost lidského kandaulovství, zhuštěná do metálku.

Putifarství. »Představ si tu drzost — ale já ho hnala.« — »Ona by chtěla, ale mně se nelíbí.« Když někdo o někom prohlašuje, že to není jeho typ, jest podezření na putifarství. Sem patří i hrozba, že zavolám strážníka, když pán obtěžuje slečnu na ulici. Je známo, že ty, které hned volají strážníka, si vždy dají říci. Putifarství u opomíjených žen se může zvrhnout v stihomam. Znala jsem padesátiletou dívku, která nemohla vyjít na ulici, aby ji muži neurazili neslušnými návrhy. Obviňovala zubního lékaře, který jí zasazoval chrup, lékárníka, u něhož kupovala prášek pro koupel na nohy, a vedla to až k soudu. Tam už ji znali. Stále podávala žaloby pro urážky na cti. Putifarství v člověku se uznává i formálně. Každému ministrovi jest dopřáno, aby on podal demisi.

Žárlivost vedle nesnesitelné fysické představy i otázka prestyže. Je jedna skvělá Pirandellova povídka, soudní výslech sedláka, který zabil sekyrou nevěrnou ženu. O nevěře své ženy věděl už dřív; dokonce hvízdal, když se vracel s pole, aby milenec měl čas zmizeti. Ale v ten den manželka milence přiběhla za ním na pole, že teď jsou jeho žena a její muž spolu. Tu sebral sekyru přede dveřmi a pocítil povinnost svou ženu zabíti. »Já jsem nevinen — oni mne přinutili« — tak nějak to tam je.

Justamenty. Určuje je jediný divák, kterého herec do smrti nechce vidět. Sňatky a párky z trucu. Je jich víc, než vědí sami postižení. Člověk netuší, kolik dovede vyvíjet protijedů v danou chvíli.

Hrdost. Hrdost, následkem ať skutečných, ať fiktivních diváků, je celý důsledný životní systém hry pro jednoho diváka, totiž pro sebe. Odříkati se z hrdosti je zcela vnitřní vědomí nedoznané porážky. Hrdost

jako skutečnost je nedostatek životnosti, kombinovaný s kontemplativní leností, jež sama v sobě nachází ukojení. Hrdí bývají většinou nevýkonní a tuzí lidé. Ten druh, který nepodléhá vlivům. Hrdost je protisociální vlastnost, ale nikdo nezávisí od Co tomu lidi řeknou tolik, jako hrdí samotáři.

Gute Miene zum bösen Spiel. To je nejzálivovitější rub obratnosti lidské marnivosti. Pružnost, z urážky sebe udělat svou oslavu. Býti nad věcí. Bezvadnost manželů k milencům svých žen. Kuplířství žen k bývalým milencům. Protežování těch, kteří to nade mnou vyhráli atd.

Herostratovství, příznačná vlastnost mládí. Sem spadá mnoho atentátů a valná část -ismů.

Bruno Rež:

Sedlák, jaký je vskutku.

Naprosto to není sedlák, jak ho líčí Holeček v »Našich«; tento idealista by dnes jednak zahynul hlady, jednak málo vydělal. Mimo řídké výjimky zemřel.

Na severu Čech se sedlák zindustrialisoval; statek a pozemky staly se skutečným závodem výrobním, k němuž majitel přestává býti vázán jen a hlavně pocity a city estetickými a mravními. Půda nemá tu ceny než proto, že na ní seděli otcové a dědové, ale proto, že je výrobním základem, uloženým kapitálem, na němž mají vyrůst úroky v podobě řepy, pšenice a dobytka. Zajisté, že kdyby se pořídila statistika přesunů majetkových, uvidělo by se, že na severu Čech jsou přesuny půdy buď častější než na jihu Čech nebo že mají ve většině případů jiný důvod — peněžní. Že se zde majetník neloučí tak nesnadně s půdou, do níž nevrostl, třeba na ní vyrostl. Snad je to vysvětlitelné i menším počtem velkostatkářské půdy a menším jejím rozsahem: půda tu nebyla nikdy tak vzácná (třeba poměrně drahá) jako na jihu, bylo jí možno snadněji dosáhnouti, bylo více peněz, více světskosti již po mnoho desítiletí. S tím souvisí i nedostatek nábožnosti: vymykáme se zde z neurčitelných a nedefinovatelných vlivů půdy, lesa, rybníků, pahrbků a toho všeho, co dle idealistické manýry má tvořit jihočeského člověka a jeho t. zv. zádumčivou, a při tom energickou povahu. Zůstaňme při tom, co tu je: jedině a především jsou tu statky, chcete-li, peníze. A těmi sedlák severních Čech disponoval vždy ve snadněji dostupných množstvích a více než sedlák Čech jižních, kde půda nikdy tolik dávat nemohla a nikdy tolik dávat nebude. Náboženství není třeba, je-li dosti peněz: je-li na severu náboženství, pak je praktické. Patří k praktickým povinnostem i právům života a naprosto neznepokojuje majitele a vyznavače nějakými skrupulemi o životě posmrtném. Je tedy úplně lhostejné, je-li katolíkem, evangelíkem nebo československým. Je především příslušníkem strany a lidová strana zde nemá úspěchů a nebude jich míti.

Jinak je tomu v jižní polovině Čech. Země vůbec chudší: nejen půdou, ale i polohou, malou výměrou půdy vlastní a vším tím, co kontrastuje s předešlým, odlišná. Vázanost k půdě není cítěna jen obchodně, třeba toto hledisko převažuje: nově dobytá půda velkostatkářská slavena je a ze srdce, nápisy mileneckými. Chladný rozum, který na severu spíše uschopňuje sedláka k technickému těžkému boji s půdou, je zatlačován buď lhostejností, buď nadšením. Více rukodělné práce při menším výdělku — ač by leckdy s výhodou dalo se to zařídit jinak. Jaké paradoxní názory se z toho pak zrodí, o tom svědčí tento popohřební výrok v hospodě: Kdo už nepracuje, kdo už nemůže pracovat, nic už na světě nemá. V hospodářství je to vidět velmi zřetelně: na jedné straně odpor k umělým hnojivům, na druhé straně nadšení bez kritičnosti a bez výběru. Nadšení lidí, kteří kupují výherní los loterie, je tohle; nadšení těch, kteří nikdy neměli mnoho peněz a mnoho kapitálu, který by jim nesl úroky. Nadšení, které se objevuje též v náboženství: tato exaltace zaviňuje, že část sedláků na jihu je orientována lidově klerikálně, že mezi drobným lidem venkovským rozmohly se silně chiliastické církve socialistické, že náboženství je pojímáno vážně a že se lidé boji, alespoň trochu, toho, co má být po smrti, to je ono nadšení, které je nutí ke zločinům a k vypočítavosti, k možnosti snadného výdělku. Strana Švehlova bude zde míti ještě hojně a hojně práce, než uvede venkov pod svá ochranná křídla technické práce.

Jistě že samostatné kapitoly zasluhovalo by venkovské bydlení, jídlo, vzájemné vztahy všech ku všem bez t. zv. idealistických brýlí viděné. Nikde jinde nenaleznete tolik svatých obrazů, ikon po stěnách vlhkých a často — sedláci s třemi hektary a je jich plná ves, pozemky se dělily do nekonečna! — a sotva omítnutých. Ikon od starých na skle malovaných až do hanebných barvotisků vídeňského pramene: nezapomeneme na obraz, kde Ježíš Kristus jako otakárek vznáší se žehnaje nad kaprálsky fešáckým manželským párkem na lodičce plnými plachtami po rozbouřeném moři pádícím do přístavu manželského!

Jsou tu tedy dvě rozdílné strany: pokročilý sedlák a chladnokrevný severních Čech, nadšený a tím i zaostalejší sedlák Čech jižních. Nepochybujeme a podpisujeme: organisace ve straně odborové, při níž vedle toho, že půda předků je svatá a třeba na ní neochvějně seděti, stejně svatou a neméně významnou je cena pšenice a řepy, ano, taková strana zde musí zasáhnouti plně, chceme-li se zbýti jihočeského problému. Není pochyby o tom, že dříve bylo na místě říkání o t. zv. idealismu. Dnes ale mluvme realisticky: půda je kapitálem, technicky zmožitelným. Sedláku budoucnosti musí býti úplně lhostejno, co dělá pan Marmaggi, ale musí vědět o každém hnutí na burse a musí pěstovat nejvýnosnější odrůdu ovsa. Musí mu být úplně lhostejno, zda kostel v obci má církev katolická nebo československá, ale musí vyrobit co nejvíce a co nejdříve měšťáky žádané, žlutomasé brambory.

Venkov se poměšťuje. A je-li u nás jih ještě venkovem, je sever již roztrouseným městem. Ve válce mírové, která již po desítiletí panuje, jistě vítězí Sever proti Jihu a připodobňuje se Západu, ustupuje od tradice Východu, opouští tradice Slovanstva, alespoň tam, kde byly nezdravé a skutečnou překážkou pokroku a blahobytu.

Neboť, co v nich bylo zdravé, zůstane a nezahyne, bude žít dál a prospěšněji, třeba pod jinou formou.

Nová Evropa

Paul Valéry:

Krise Evropy.

Idea kultury, inteligence, mistrovských děl je pro nás ve vztahu velmi starém s ideou Evropy. Ostatní díly světa měly podivuhodné civilisace, prvořadé básníky, stavitele, dokonce i učence. Ale žádný díl světa neměl tuto zvláštní vlastnost

fysickou: nejmohutnější schopnost vysílací sloučenou s nejmohutnější schopností absorbující.

*

Nuže, dnešní doba nese tuto hlavní otázku: zachová si Evropa svou nadřízenost ve všech oborech? Stane se Evropa tím, čím vskutku jest, to jest: malým mysem pevniny asijské? Nebo zůstane Evropa tím, čím se zdá, to jest: drahocennou částí zemského celku, perlou zeměkoule, mozkem obrovského těla?

Budiž mi dovoleno, abych mohl vystihnouti veškeru závažnost této možnosti. Pozorujte mapu obou polokoulí zemských. Na této mapě soubor obyvatelných zemí. Tento celek se dělí v krajiny a v každé té krajině je určitá hustota obyvatelstva, určitý druh lidí. Každé té krajině odpovídá také přirozené bohatství — půda více méně úrodná, spodní vrstvy více méně bohaté, území více nebo méně zavodněné, více nebo méně způsobilé, aby bylo upraveno pro transporty atd.

Všecky tyto charakteristické vlastnosti dovolují roztříditi v každé době krajiny, o kterých mluvíme, tím způsobem, že v každé době stav živé země může býti určen soustavou nerovností mezi krajinami obydlenými na jejím povrchu.

V každém okamžiku závisí historie příštího okamžiku od této dané nerovnosti.

Zkoumejte nyní nikoliv toto theoretické roztřídění, nýbrž roztřídění, které ještě včera existovalo ve skutečnosti. Zpozorujeme faktum velmi pozoruhodné a které je nám svrchovaně běžné:

Malá evropská oblast je od staletí na prvém místě v této klasifikaci. Přes svou malou rozlohu a přes to, že bohatství půdy tam není mimořádné — ovládá obraz. Jakým zázrakem? — Zajisté musí spočívati ten zázrak v jakosti obyvatelstva. Tato jakost musí vyvážiti menší počet lidí, menší počet čtverečních kilometrů, menší počet tun hornin, které náležejí Evropě. Položte na jednu misku vah říši Indickou; na druhou Spojené Království: miska zatížená menší vahou klesá!

Hle, velmi zvláštní porušení rovnováhy. Ale jeho důsledky jsou ještě mnohem zvláštnější: dávají předvídati postupnou změnu ve smyslu opačném.

Řekli jsme právě, že jakost člověka určovala přednostní postavení Evropy. Nemohu podrobně probírati této jakosti; ale shledávám, že činná chtivost, žhavá a bezzájmová zvědavost, šťastná směs obrazotvornosti a logické přísnosti, jistý, nikoliv pessimistický skepticismus, nikoliv odříkavý mysticismus... jsou charaktery evropské duše, nejzvláštěji působící.

*

Jediný příklad toho ducha, ale příklad prvotřídní a největší závažnosti: Řecko — neboť je nutno počítati k Evropě celé středozemské pobřeží: Smyrna a Alexandrie jsou Evropou jako Athény a Marseille — Řecko založilo geometrii. Byl to podnik nesmyslný: přeme se ještě o možnosti tohoto šílenství.

Čeho bylo třeba, aby se uskutečnil tento fantastický výtvor? Pomyslete, že ani Egyptané ani Chaldejci ani Indové se k němu nedostali. Pomyslete, že jde o rozvášňující dobrodružství, o výboj tisíckrát cennější a poetičtější než výprava pro zlaté rouno. Není ovčí kůže, která by vyvážila Pythagorovu větu.

Je to podnik, který si žádal nejneslučitelnějších darů. Žádal si argonautů ducha, tvrdých pilotů, kteří se neztratí ve svých myšlenkách ani nerozptýlí svými dojmy. Ani křehkost předpokladů, které je vedly, ani jemnost nebo nekonečnost vztahů, po kterých pátrali, nemohla jich znepokojiti. Byli jakoby stejně vzdáleni od proměnlivých negrů a neurčitých fakirů. Vykonali tak jemné, tak nepravděpodobné přizpůsobení obecné řeči ku přesnému usuzování; rozbor velmi složitých pohybových a zrakových dění; upravili tyto pochody v souhlas s jazykovými a mluvnickými vlastnostmi; svěřili se slovu, aby je vedlo v prostor jako jasnovidné slepce... A tento prostor sám stával se století od století výtvorem bohatším a překvapivějším, podle toho, jak myšlenka sama sebe lépe měla a čím více sama nabývala důvěry v zázračný rozum a v původní jemnost, které ji vyzbrojily nesrovnatelnými zbraněmi: definicemi, axiomaty, theoremata, problémy atd....

Bylo by mi třeba napsati celou knihu, abych mohl o tom mluviti, jak by slušelo. Chtěl jsem však pouze charakterisovati několika slovy jeden z charakteristických činů evropského genia.

*

Předpokládal jsem, že nerovnost pozorovaná tak dlouho ve prospěch Evropy vlastními důsledky se postupně změní v nerovnost ve smyslu opačném.

Jak stanoviti tento předpoklad? — Užiji stejného příkladu: příkladu řecké geometrie, a prosím čtenáře, aby sledoval průběhem věků účinky této vědy. Je viděti, kterak zvolna, velmi pomalu, ale velmi jistě nabývá takové váhy, že všecko badání, všecky získané zkušenosti nepřekonatelně spějí k tomu, aby si od ní vypůjčily její přísný způsob, její pečlivé hospodaření »látkou«, její automatickou obecnou platnost, její jemné methody a tu nesmírnou prozíravost, která jí dovoluje nejšílenější troufalosti... Moderní věda se zrodila z této výchovy velikého slohu.

Ale když se jednou zrodila, když byla vyzkoušena a odměněna svým praktickým užitím, naše věda stavši se prostředkem moci, prostředkem konkretní nadvlády, vybavovatelem bohatství, nástrojem vykořisťování zemského kapitálu, přestává býti samoúčelnou a činností uměleckou. Vědění, které mělo hodnotu spotřební, stává se hodnotou směnnou. Užitečnost vědění činí z vědění požívatinu, která není již žádoucí pro několik distinguovaných amatérů, nýbrž pro Celý Svět.

Tato požívatina pak se bude připravovati ve způsobách stále přístupnějších a jedlejších, bude se rozdělovati odběratelstvu stále četnějšímu; stane se věcí Obchodu, konečně věcí, která se napodobuje a vyrábí téměř všude.

Výsledkem: nerovnost, která existovala mezi díly světa se stanoviska umění mechanických, věd užitých, vědeckých prostředků válečných nebo mírových — nerovnost, na které se zakládala nadvláda Evropy — postupně mizí.

Tudíž roztřídění obyvatelných krajin světa spěje k tomu, že hrubá hmotná velikost, statistické prvky, čísla — zalidnění, povrch, suroviny — určují na konec výlučně toto třídění zemědílů.

A tedy váha, která se skláněla na naši stranu, ačkoliv jsme se zdáli lehčími, počíná poznenáhlu stoupati — jakobychom byli pošetile nechali přejíti na druhou misku tajemný přívažek, který byl s námi. Nerozvážně jsme vrátili síly massám!

*

Tento vznikající zjev může býti ostatně přirovnán k tomu, jenž se pozoruje v lůně každého národa a jenž spočívá v rozptýlení kultury a v přístupnosti kultury stále větším a větším kategoriím jednotlivců.

Zkoušeti, předvídati důsledky tohoto rozptýlení, pátrati, zdali musí či nemusí míti nutně v zápětí degradaci, znamenalo by dotknouti se rozkošně složitého problému intelektuální fysiky.

Kapka vína padnuvši do vody sotva ji zbarví, a poznenáhlu mizí, utvořivši růžový obláček. To jest fakt fysický. Ale předpokládejte nyní, že za nějakou chvíli po tomto zmizení a návratu k čirosti bychom viděli, tu a tam, v nádobě, která zdánlivě byla naplněna čistou vodou, tvořiti se kapky vína tmavého a čistého — jaký úžas...

Tento kanaanský zjev není nemožný ve fysice intelektuální a sociální.

*

Právě jsme pozorovali podivné váhy, které se pohybovaly v obráceném směru tíže. Nyní se díváme, jak tekutá soustava přechází, jakoby spontánně, ze stejnorodé v různorodou, z těsné směsi v naprosté odloučení. To jsou paradoxní obrazy, které dávají nejjednodušší a nejpraktičtější představu o úloze toho ve Světě, co se nazývá — asi pět nebo deset tisíc let — Duchem.

*

Ale jest evropský Duch — anebo alespoň v tom, co má nejcennějšího — úplně schopen rozptýlení a rozšíření? Zjev probadávání zeměkoule, zjev vyrovnání technik a fenomen demokratický, podle nichž lze předvídati deminutio capitis v Evropě, mají se pokládati za absolutní rozhodnutí osudu? Či nám zbývá nějaká svoboda proti tomuto hrozícímu spiknutí věcí?

Možná, že hledajíce tuto svobodu, ji stvoříme. Ale pro takové hledání je třeba zanechati na čas úvah o celku a studovati v myslícím jednotlivci zápas osobního života se životem společenským.

Život a instituce

Lucien Romier:

Svoboda a úřady.

(Z knihy »Explication de notre temps«.)

Nespokojený občan.

Francouzský spisovatel Evžen Lautier, který dovede ještě okrášliti nádechem mládí starou republikánskou tradici, zvolal: »Svoboda! Ale vždyt není nic lepšího! A opakuji vám, že se jí nevyrovná nic, nic, nic...«

Ten hlas není v souladu se sborem dnešních výkřiků. A přece jest to volání francouzské půdy a francouzské povahy. Připomíná šťastnou zemi, osamělý dům na svahu v zeleni, úpravný plot, zahradu ve stínu kaštanů, a majitele ve dveřích, hvízdajícího si veselou písničku a pohlížejícího dolů na cestu, kde přejíždějí potulné povozy.

Býti pánem sebe a pánem u sebe, vůči a proti celému světu; tak se definuje stará francouzská svoboda, stejná pod každou vládou a velmi blízká sestra práva na vlastnictví. Jest to velmi odlišná definice od toho, co se kdysi nazývalo »svobodou« v hluku plamenných komun a spiknutí italských republik, jako se liší od americké svobody a ruské »emancipace«. Jest to svoboda občana majitele, občana nespokojence v šťastném věku.

Ale jest tato svoboda opravdu nade vše ve zlých dobách? Dnešní generace, která splatila mnoho tomu, čemu duchovní otcové říkají »obecné dobro«, by chtěla slyšeti z úst »liberálů«, je-li nějaká hranice mezi právy národa a právy svobody, nebo závisí-li jedny na druhých, a kterým náleží přednost. Nedostává se jim tohoto očekávaného vysvětlení, a proto se mládež ještě stále orientuje podle svých nedávných obětí, které přinesla diktatuře praporu, a odvažuje se neceniti si svobody tak, jako jejich »předkové«.

Jest důležito, aby se republikáni neomezovali už jen na lítost nad akademickými debatami šťastných dob, ale pokusili se postaviti novou nauku svobody, shodnou s bolestmi, zklamáními a ohromnými problémy poválečné doby. Těžký výkřik stoupá ze svědomí celé mladé generace. Na odpovědi, které se jim dostane, závisí konečný osud republikánské tradice. V době, kdy bylo »sladko žíti«, v prvních letech XX. století, spočívalo provádění svobody na pohodlné vyrovnanosti tužeb. Parlament využíval své hluboké zahálky k tomu, aby se hádal o metafysice, řešil spory jednotlivců a pronášel proroctví o budoucí společnosti. Šlo tehdy jen o to, aby se udržel tu a tam s více nebo méně šťastnými opravami uspokojující průměr. Dnes jde o tvoření. A tvořiti lze jenom tehdy, je-li přesně vymezený ideál, jsou-li jednotní a činní vůdcové a dobrá disciplina. Jak odpoví na tento apel svět stínů?

Ministři.

Ministři se teoreticky dělí na dvě skupiny: na politiky a techniky. Bylo by opravdu urážkou pro technické ministry, kdyby se u nich předpokládaly menší schopnosti politické než technické. Abychom jim udělali radost, představme si, že jsou všichni dobrými techniky a velkými politiky. Tytéž předběžné obřady jako při vstupu k ministerskému předsedovi, a dostaneme se do kabinetu kteréhokoli ministra. Některé kabinety ministrů jsou velmi krásné, jiné velmi špinavé. Všichni ministři mají skoro tytéž zájmy. Předně zájem o všeobecnou účast. Pak zájem o své voliče. Lze zříti ministry, kteří obětují voličům polovic svého času. Jiní o tom vůbec nemluví, ale stále na to myslí. Pak zájem o to, aby se vyhnul interpelacím. Pak zájem o to, aby si v ministerské radě pod zkoumavým pohledem dvou presidentů, ministerského předsedy a presidenta republiky dodal vzezření člověka, který po celý týden úpěl pod horou problémů. Když k tomu připojíte fysické povinnosti jako přijímání dotěrných návštěv a předstírání, že jim naslouchá, zdvořilé každodenní odpovídání dopisem nebo telefonem na doporučení dvaceti osob, a konečně podpisování akt, uděláte si představu o úmorném životě, který se živí představou v pravdě opojující, že jest Mocí s velkým M. Takže potkáte-li ministry, kteří opomenou klamati vás vzhledem učenosti a přepracovanosti, shledáte, že nejčastěji žijí v skeptické resignaci ke všemu, co se děje, pod předstíranou zodpovědností.

Vpravdě jejich zodpovědnost sama o sobě neexistuje. Existuje jen ve vztahu k velmi omezené hrozbě, která se lokalisuje buď ve výstraze parlamentární skupiny, nebo možnosti skandálu v novinách, nebo v činnosti některých funkcionářů. Ta hrozba zkrátka spočívá ve čtyřech nebo pěti listinách, které musí ministr sám prozkoumati během každé sezony.

Ve svém vlastním ministerstvu zakročuje přece ministr zásadně jen ve věcech, které by mu mohly způsobiti jen bezprostřední nepříjemnosti. V ostatním zůstává téměř úplně stranou od skutečného, pravidelného a normálního vykonávání té části vlády, kterou představuje. Nejčastěji, když se rozhodne nebo přináší nějaký názor do ministerské rady, přejímá tu rozhodnutí nebo názor svých podřízených.

Proto vládu představuje ministerský předseda, který vynakládá větší nebo menší osobní úsilí, ale který není dobře připraven a kterého vědomí vlastní nepřipravenosti, na niž je omezen, nutí skrývati svou zodpovědnost za pouhé formy; a existence ministrů se rozplývá v podrobnostech a úskocích, vydaných na milost jeho podřízeným.

V celku postrádá vláda pevné administrativní a technické podpory, a neodvažuje se proto převzíti autoritu ani zodpovědnost. Autoritu nechává stranou a pokouší se instinktivně svrhnouti zodpovědnost na administraci, jejíž nedostatečnost vysvětluje jasně nedostatek vládní iniciativy.

Sama myšlenka ministerské zodpovědnosti mizí z našeho veřejného ducha. Jest jisto, že veřejnost odhalila křehkost vládního dekora, nevěří již téměř vůbec v pravou zodpovědnost ministrů a čím dále tím méně spoléhá na jejich schopnosti. Jestliže vláda, ať již jsou zásluhy jednotlivých ministrů jakékoli, se stává poznenáhlu nevyhnutelně pouhou figurací, co se stane během doby s administrativou?

Administrativa.

Žijeme dosud v představě staré formule. Většina občanů si představuje, že administrativa prostě vykonává rozkazy moci. Skutečnost jest mnohem složitější. Administrativa ovšem vykonává vládní rozhodnutí, ale nejčastěji je zprvu sama vyvolala, vždy prozkoumala a připravila. V mnoha případech jest to ona, která se ujímá záležitosti, jíž jest třeba uvážiti a rozřešiti. Administrativa vede celkem vzato od začátku záležitost, která jest jí za prvé předmětem zkoumání a za druhé předmětem provedení nějakého rozhodnutí. Administrativa jest většinou zároveň soukromým žalobcem, svědkem, zástupcem, vykonavatelem a strážníkem. V žádném případě není soudcem. Ale začby stál rozsudek soudce, který by nedbal soukromého žalobce, svědků, vedení pře a vykonávání práva? Byl by takový rozsudek možný? Jest vůbec pochopitelno, že by soudce v osobě ministra neměl ani práva ani osobních nebo technických prostředků, aby si utvořil mínění o předmětu záležitosti? Od administrativy závisí skoro celý chod státu. Od ní také závisí život nebo smrt zákonů, které odhlasuje parlament.

Pozorujme administrativu. Dělí se na tři velké skupiny: vůdce a vedoucí státní úředníky; rádce, kteří v zásadě stojí vedle vlády, ale ve skutečnosti vedle administrativy; a velikou skupinu úředníků výkonných, kontrolních a informačních.

Navštěvujete-li často kabinet prvního úředníka v ministerstvu, rozeznáte u něho záhy tyto rysy, různě výrazné podle povah, ale společné všem: velmi vznešený zájem o stát, často vyšší než u ministrů, nepopíratelnou technickou schopnost, pak přetížení prací, pocit bezmocnosti, skepticismu, demoralisace, nedůvěru, která se projevuje chorobnou úctou před formálností, a konečně nejčastěji touhu opustiti administrativu při první vhodné příležitosti.

Tento duševní stav jest následkem tří hlavních příčin. První jest hmotný nedostatek, v němž žijí vysocí úředníci. Většina z nich má dnes plat, jehož průměr nepřesahuje příjem obchodního zaměstnance. To jest podmínka, která jim dovoluje žíti poměrně dobře, ale neposkytuje jim zvláštní vážnosti, sebeúcty, pýchy ani jistoty ve styku s mocnými tohoto světa. Druhým důvodem demoralisace vysokých úředníků jest naprostá nedostatečnost technických prostředků, spolupráce a úvěrů, jimiž disponují. Jejich pozornost se rozptyluje na tisíci úkolů, nestejných, zlomkovitých a současných. Třetím důvodem jest nestálost důvěry, která je pověřuje zodpovědností. Zjev to na neštěstí málo známý, který pochází ze seslabení ministerské autority, z bolestné otázky protekce a favoritismu.

Odtud modus vivendi. Spočívá v tom, že se přiznává vysokým úředníkům dar velké zodpovědnosti, ale zároveň se jim odnímá veškerá iniciativa, která by mohla tuto zodpovědnost zvýšiti.

Jest jistý druh lidí, kteří principielně hrají úlohu rádce vlády, ale ve skutečnosti jsou rádci administrativy. Skoro všechny obtížné otázky se předkládají k posudku tak zvaným vyšším radám, tak zvaným poradním sborům, tak zvaným ministerským nebo meziministerským komisím. Tento systém, který má představovati pouto mezi ministerstvy a parlamentem, se stále více rozšiřuje jako prostředek, jak zdržeti rozhodnutí, srovnati zájmy a zakrýti zodpovědnost jak ministrovu tak úředníků.

Nebot až na některé výjimky nedělají tyto rady, výbory, komise, které zbavují vládu a administrativu zodpovědnosti, nic jiného než že berou na sebe návrhy ministrů a úředníků. Lidé, kteří jsou zde usazeni, neprojeví ani přání ani přímého zájmu. Často nemají času ani chuti prozkoumati předem otázky. Z toho vyplývají dvě možnosti: buď vezme poradní sbor věc důkladně do ruky a pak ji nikdy nedokončí, nebo pouze zařadí bez vážného prozkoumání, co se mu předá. A tak se rozplývá zodpovědnost ministrů a vys. úředníků již tak jako tak seslabená, v množství anonymních a prakticky nepostižitelných organisací.

Zatím co se vláda stává pouhým figurantem a vedoucí osoby ztrácejí význam, vzrůstá počtem ohromná třída výkonných úředníků ve volbách, politice, právu, jednání a obhajobě. A nejenom že tělo roste, zatím co hlava odumírá, ale tělo tím nabývá stále více sil, aby mohlo odporovati seslabené hlavě. V žádném případě by výkonní úředníci, kteří mají oprávnění jen k provádění rozkazů, nemohli na sebe vzíti zodpovědnost, která se na ně shora svaluje. Představte si, že stát jest domem, vláda že tvoří střechu, vysoká administrativa poschodí, výkonní úředníci přízemí a sklep. Střecha jest vyrobena z kusu dřeva, to jest ministerský předseda, a z několika trámů polepených lepenkou, ministrů. Podlaha v poschodích jest z dobrého materiálu, ale rozviklaného a děravého. Přízemí a sklep se ustavičně rozšiřuje. Kdyby se zvenčí hodil velký kámen, prolétne střechou, udělá ještě větší díru do podlahy v patře, a zapadne nakonec do sklepa. To jest obraz zodpovědnosti v našem státě.

Stát jsou lidé.

Stát trpí nevolností. Ta, jak to výraz sám naznačuje, se nejeví stálými záchvaty nebo náhlými katastrofami. Trpí zkrátka hlubokým, ale pomalým a sotva znatelným opotřebováním veřejné obezřelosti. Ta nemoc nebude smrtelnou, leda by trvala velmi dlouho. Jednou se přiblížíme hranicím, kdy bude zapotřebí, aby se stát obrodil nebo podlehl nevyhnutelné chorobě.

Až dosud byl protijedem administrativní smysl tradičních sloupů státu. Úředníci si zachovali smysl pro obecné dobro, a ten zadržoval rychlý úpadek organisace. Stát žil z mravních úspor. Ale každá úspora se jednou vyčerpá, když se neobnovuje. Musíme očekávati, že jednoho dne uvidíme dno těchto úspor. Dvě znamení to hlásají: úředník již na sebe nebéře celou váhu úřední funkce: úředník již nevěří v počestnost vlády. — Zvykli jsme si uvažovati o státě jako o abstraktní věci. To jest nebezpečný omyl. Stát není abstraktum, to jsou lidé. Všechny státy, monarchie i republiky, rostly a žily jen v poměru k síle, pevnosti a soudržnosti obyvatelstva, které udržovalo a řídilo jednotlivé zájmy. Ovšem není možno zjednodušovati. Ale musí se také rozeznati to hlavní. Vláda Karla Velikého, to byli kníže, markýzové a missi dominici. V království sv. Ludvíka to byli obdivuhodní sudí a senešalové, kteří budovali naši říši. Za vlády Ludvíka XIV. to byli slavní intendanti. V naší moderní vládě to byli velcí prefektové napoleonské tradice. Prefektové, intendanti, senešalové, symboly a typy celé administrativy.

Budoucím velkým dílem na záchranu státu bude znovuvzkřísiti v těchto řadách moc a soudržnost lidského činitele. Z jednoho důvodu jest důležito, aby se jednalo rychle: jest to důvod spojitosti mezi politickými mocnostmi a výkonnými orgány, totiž vysoká administrativa.

Maurice Barrès namítl jednou Karlu Maurrasovi, že by monarchie nemohla se udržeti, kdyby se neopírala o aristokracii, a že již není ve Francii aristokracie, a Maurras mu na to odpověděl:

»Úpadek aristokracie jest naprosto jistý; kdyby ho nebylo, kdybychom měli kvetoucí, hluboko zakořeněnou aristokracii, spoutanou s osudy Francie, mohla by poskytnouti mnoho dobrého a prospěšného republikánskému režimu.«

Příroda a práce

Jaroslav Kříženecký:

Má příroda rozum?

(Několik metodických (a skeptických) poznámek k nadhozené otázce.)

Byla zde nadhozena otázka, má-li příroda rozum. Kdybychom si chtěli tuto otázku doopravdy zodpověděti a nejen si vzájemně říkati, co si o tom myslí-

me a jak se nám to zdá, musili bychom se nejprve dohovořiti o tom, co rozumíme slovem »příroda« a slovem »rozum«; ale hlavně musili bychom zjistiti, má-li příroda nějaký účel nebo cíl. Jakkoli zhruba máme pojmy »příroda« a »rozum« vymezeny, jsme přece v nejistotách, když jde o to dohovořiti se na přesné odpovědi. Neboť každý konec konců rozumí těmto slovům jinak.

Příroda jsou lesy, hory, vody, příroda jsou stromy, květiny, volně žijící zvířata. Přírodou nejsou ale domy, nábytek, knihy, stroje, dobytek; přírodou jsou však také zákony fysikální, chemické a biologické, pomocí kterých jsme domy a stroje zbudovali a podle kterých stroje fungují anebo podle kterých odchováváme a vykrmujeme dobytek. Proti této »přírodě« nelze nic dělat; člověk nemůže všechno, co si vymyslí a co by chtěl. Někteří říkají, že prý je tak i dobře: kdyby člověk mohl všechno, na co svým rozumem přijde, zničil by prý svět. Příroda je však také v člověku; je to ono, co mluví v člověku jeho pudy. Tuto přírodu prý třeba překonat, protože není rozumná, ale škodlivá. Jednou tedy proti rozpoutané přírodě se staví člověk jako dárce a udržovatel pořádku, jindy přírodu vidíme s jejími železnými zákony státi nad dobrými i špatnými snahami člověka, chtějícího udělati něco, co zde není, nebo měnit to, co je.

Jen jedno poučení bychom si mohli vzíti z těchto úvah: přírodou je to, co není člověk, anebo co člověk nevytvořil. Podle toho nyní, jaký je člověk, který uvažuje, jeví se mu příroda; neboť ta musí býti jeho protikladem. Jde o psychologický fakt, že člověk se cítí odlišen od svého prostředí; že sebe nejen poznává objektivně, ale že si sebe i subjektivně uvědomuje. Kontrast subjektivního a objektivního poznání promítá nyní člověk na venek a odlišuje sebe od svého prostředí, od přírody, a ve smyslu této kontrastnosti a také proto, aby své odlišení od přírody zobjektivisoval, promítá do přírody opak sebe: to co nemá on, má příroda, to čím on není, je příroda. Člověk vidí v přírodě opak sebe. Podle své povahy přisuzuje přírodě řád či tvůrčí nezákonnitost; moudrost nebo slepotu; poddajnost nebo neústupnost. Povaha pasivní bude vidět na přírodě vždy moudrost, která již všechno zařídí tak, že netřeba se starati; povaha aktivní, mající svůj obraz dokonalého světa, jak by měl býti, bude jej marně hledati v přírodě a zkonstatuje, že příroda je velice nedokonalá a nesmyslná, že tedy je třeba v slepé přírodě dělati pořádek; povaha do schematu ztrnulá nalezne v přírodě stálé směry, stálé nejistoty a přeměny a pocítí sebe jako řád proti chaosu přírody; povaha rozptýlená, tříštící se v nekonečných kapkách vodotrysku svého intensivního proudu myšlenkového, nalezne v přírodě jen stálost a překážku pro uskutečnění svých nápadů a přisoudí jí proto zákonitou tvrdost. Neboť do přírody, kterou pociťujeme jako opak sebe, promítáme vždy to, co není v nás.

Také slova »rozum« se používá v různém smyslu. Jednou znamená jaksi vědomí toho, co má býti, jednou toho, co může býti; jednou znamená asi jako moudrý a vědoucí toho, co bude, jindy opět asi tolik jako rozvážný, rozšafný, uvědomující si to, co není možné. Říkáme, že bůh je rozumný, ale říkáme také dítěti, aby bylo rozumné a nechtělo modré s nebe. Přece však o smyslu slova »rozumný« lze se lehce dohodnouti. Znamená uvědomění si souvislosti mezi dnešním skutečnem a tím, co se stane v budoucnosti; znamená jaksi nazírání a poměr k přítomnosti pod zorným úhlem budoucnosti. Toto nazírání a tento poměr se však opět mění podle povahy člověka. Aktivnímu člověku »býti rozumným« znamená říditi přítomnost ve směru ke chtěné nebo očekávané budoucnosti, tak abychom již dnes připravovali onu budoucnost, která má přijít; člověku pasivnímu pak »býti rozumným« znamená nechtíti od přírody a světa nic v přesvědčení, že co může býti, přijde samo, a o nemožné že bychom se marně rvali. I pojem rozum tak jak jej běžně používáme, je tedy pojmem čistě lidským, až příliš lidským.

Spojíme-li si nyní, co jsme si řekli o »přírodě«, s tímto o »rozumu«, musíme si říci, že otázka, má-li příroda rozum, je tak úžasně lidská, že na ni nelze vůbec dáti odpověď, protože je zodpovědena již předem podle toho, kdo ji dává.

Nejlidštějším, totiž nejvíce anthropomorfistickým jest však to, že se tato otázka vůbec klade. Neboť zde promítá člověk čistě svoje lidské nitro. Pojem cíle, který jako takový jest určujícím při procesech, které vedou k tomuto cíli jakožto svému konečnému resultátu, jest pojmem čerpaným jedině ze subjektivní stránky lidského konání. Zde jde o pojem účelnosti. Příroda je rozumná tehdá, jestliže jedná účelně, t. j. jde-li za svým cílem. Řekneme-li, že příroda je rozumná, tu zároveň říkáme, že její jednání má takovýto účel. Říkáme-li, že příroda není rozumná, tu říkáme tím, že nejedná účelně; připouštíme však, že takovýto účel zde jest a snažíme se svojí rozumností přírodu k němu vésti. Vždy ale promítáme jen sebe, jen své čistě subjektivní zažitky o účelu jako určujícím činiteli našeho lidského jednání. A právě v tom je nesmyslnost celé otázky, má-li příroda rozum.

Na otázku, má-li příroda rozum, odpovídám tak, že tato otázka nemůže vůbec býti kladena.

II.

Prosím čtenáře, aby se nedali mýliti tím, že velice často čtou a slyší o účelnosti a moudrosti v přírodě, zejména ve světě života, mezi zvířaty a rostlinami. Prosím je, aby se nedali mýliti ani tím, že takovéto výklady čtou a slýchají od mužů učených a vážených, a ani tím, že je jim dokonce kladena i jako nůž na hrdlo hrozba, že buď uvěří, že v životě jest moudrost a účelnost a že tedy život jest něčím nad nesmyslným chaosem sil fysikálních a chemických, anebo že budou prohlášeni za hrubé materialisty bez duše, nehodné nésti jméno člověk.

Předmětem poznání a bádání věd jest skutečnost, jak ji dává příroda, lidský duch, život člověka atd. Do tohoto skutečna náleží také účelnost. Účelnost není pouhá představa, nýbrž skutečnost, neboť lidé jednají a myslí účelně, účelnost jest součást lidského života; určuje lidské jednání. Ale věda se setkává s touto účelností jakožto skutečnem teprve tam, kde počne studovati člověka. Proto teprve v psychologii můžeme mluviti o účelnosti, neboť teprve psychologie v stupnici věd počíná se zabývati lidským nitrem. Biologie (a chemie a fysika ovšem tím spíše) stojí však v stupnici věd před psychologií. Zabývá se pouze subjektivním sledováním zjevů na t. zv. živých bytostech; také člověka studuje, ale opět jen tak, jako zvířata a rostliny, t. j. objektivně čili, abychom tak řekli, s povrchu. Tam kde jde o člověkovo nitro, tam počíná již psychologie.

Psychologií počínaje platí pak pojem účelnosti i v dalších vědách, tedy v sociologii atd. Neboť zde jde již o jednání člověka, a tu jsme oprávněni přenášeti analogicky své subjektivní poznání o účelnosti též na ostatní lidi a manipulovati při výkladu s účelností jakožto skutečným vztahem. Není však možno použíti pojmu účelnosti v biologii, protože biologie jest předmětem i metodou podřazena psychologii: není v ní poznání subjektivního, ale jen a jen poznání objektivní.

Nebývá ovšem všude a vždy jasno v těchto věcech. Ba mnozí si naopak přičítají za zásluhu, že se snaží pojem účelnosti uplatniti i v biologii. Argumentují tím, že prý člověk život poznává nejen objektivně na zvířatech, rostlinách a na svém těle, ale také subjektivně ve svém nitru prožíváním. Tak na př. Mareš v doslovu svého spisu »Idealism a realism v přírodní vědě« napsal:

> »U výzkumu živých těl jakožto přírodních objektů styká se fysiologie s morfologií, fysikou a chemií... Avšak fysiologii náleží též výzkum subjektivních dějů životních, smyslových pocitů a duševních výkonů vůbec, pokud se jeví závislými na tělesném ústrojí a vnějších podnětech; tu styká se fysiologie s psychologií...«

Fysiologie nepokládá proto prý živé bytosti jen za přírodní objekty, ale právě největší fysiologové »spatřovali v nich samosprávné, účelně se utvařující celky, činné pro sebe«; v živých organismech jest proto »zvláštní zákonnitost, prozrazující vztahy mezi objektivnou a subjektivnou existencí organismů, člověku samému přímo patrné . . .«.

Poznávati v životě — rozuměj v životě vůbec, v životě zvířat a rostlin — účelnost jest prý též vyšším názorem na život; kdybychom prý se dívali na životní děje jen tak jako se díváme na děje chemické a fysikální, došli bychom prý k závěru, že ani člověk není ničím jiným než jen hrou slepých sil přírodních.

Zde jde o velké matení pojmů. Ovšem můžeme snadno takovéto počínání vysvětliti a omluviti (ne ale mlčky schvalovati). Blízká intimita biologie s psychologií, velká přehrada dělící biologii od fysiky a chemie, pokud jde o jakost předmětu a zejména to, že v psychologii pokračujeme s pojmem individuality, který jsme vytvořili teprve v biologii, a že i vlastní zdroj psychologického poznání jest založen také v individualitě — to vše snadno svádí k zaměňování pojmů, takže se zapomíná na vlastní hluboký rozdíl mezi poznáním biologickým a psychologickým: že prvé poznání jest stále ještě pouze objektivní, kdežto v psychologii že se vynořuje poznání podstatně zcela jiného druhu, poznání subjektivní; a zapomíná se i na to, že tato okolnost dělá mezi biologií a psychologií větší rozdíl, než jaký je mezi t. zv. anorganickými vědami (fysikou a chemií) a biologií.

Kritický člověk se však nedá a nesmí dáti mást těmito okolnostmi. Neboť jakmile bychom pustili pojem účelnosti z psychologie »dolů« do biologie, nenalezneme přehrady, kterou bychom mohli zastaviti jeho pronikání i dále do chemie, fysiky a mechaniky. Neboť logicky vzato, uznáme-li oprávněnost pro přenesení tohoto subjektivně získaného pojmu na pole jedné vědy objektivní (biologie), nemůžeme mu odepříti přijetí ani v žádné delší objektivní vědě. Účelností můžeme si pak vykládati všechno. Logicky vzato, stejně oprávněný jako soud, že nízce stojící zvířata mají velkou plodnost proto, aby byl zachován druh, jelikož u nich mnoho zárodků zahyne, jest i soud, že voda je při 4° C hutnější a těžší než při 0° C, takže v zamrzlém rybníce jest na dně voda teplejší než na povrchu proto, aby ryby mohly najíti v zimě útulek na dně a nehynuly zamrznutím. Pak ale jsme již ne jednou, ale oběma nohama v čiré mytologii.

Jistě že náš světový názor není a nemůže ani býti čistě vědecký a kritický. Jest a zůstane ještě do nedohledna směsí vědy a mytologie, jak ukázal Masaryk v »Konkrétní logice«. Neboť ani nevíme všechno, ani nikdo z nás neví všechno, co se ví; mezery svého vědění naplňujeme proto tmelem názorů lidsky bezprostředních a ty jsou právě mytologické a antropomorfistické. Kde člověk neví, tam promítá obraz sebe. Ale jde o to, abychom se takovýmto názorem nespokojovali, ale byli, pokud to jde, vědecky kritičtí. Filosofie má a musí býti vědecká a ne mytologická. Hlavně však jde o to, abychom nepouštěli nepřítele, proti kterému jdeme, do vlastního tábora, t. j. abychom mytologii nepouštěli do vědy — jinak děláme kozla zahradníkem. A účeloslovný názor o biologii je mytologickým názorem par excellence, neboť přímo personifikuje život.

V jistém smyslu jest sice účeloslovné nazírání na životní děje řekněme — pochopitelné. Totiž životní děje projevují se nám v existenci a na existenci určitých rostlin a zvířat. Život jest spjat s trváním těchto individualit. Bez života není individuality a bez individuality není života: totiž jako živé a žijící označujeme určité osamocené (morfologicky i dynamicky) systémy, kterým říkáme zvířata nebo rostliny. Individualita může se nám tedy jeviti jako smysl života, neboť jen individualitou život trvá.

S tohoto hlediska můžeme říci, že v životě jest vše uspořádáno k zachování individuality a že účelem životních dějů je individualita. Děje probíhající v rostlině nebo ve zvířeti jsou uspořádány tak, že se individualita zachovává, t. j. rostlina nebo zvíře žije. V tomto smyslu můžeme studovati tyto jednotlivé děje, jak jsou uspořádány, že z jejich úhrnu vzniká trvání individuality. Můžeme studovati jejich celkovost.

Tento způsob nazírání jest také v biologii doma a též bádání jde jeho směrem. Jde o jakousi systematickou biologii. Při tom bádání se nemusí omezovati a neomezuje jen na existující individuum, nýbrž rozšiřuje se i na individua vznikající, t. j. na existenci individuality a tím i života během generací: studují se podmínky a zákonitosti, dávající vznik nových generací, t. j. nových individuí. Jenomže ani zde tyto zákonitosti nesmíme studovati s devisou, že trvání individuality, tedy život, jest »účelem« životních dějů v tom smyslu, že určuje ony zákonitosti, ale jen tak, že konstatujeme, jakých zákonitostí jest »třeba«, aby život, t. j. individualita, trval. Individualita zde není ani určujícím, ani určeným cílem, ale jen jakýmsi měřítkem pro stanovení skutečnosti. Jinak jsme opět z vědy a kritického myšlení venku a je opět otevřena brána pro mytologii.

Vidíme to nejlépe na některých novějších proudech v biologii, pocházejících od lidí, kteří se snaží smířiti vědu s náboženstvím (ne náboženství s vědou!). V těchto snahách se s obdivuhodnou shodou setkávají theologové katoličtí s evangelickými. Nedávno začla v Německu vycházeti sbírka »Bücher der neuen Bio-

logie und Anthropologie«, v které vydal právě jesuita Wasmann knihu konsistoriálního presidenta Kranichfelda »Das teleologische Prinzip in der biologischen Forschung«. V úvodě k této sbírce čteme, že vydavatelé nechtějí zneuznávati, že věda má postupovati bezzávazně, ale že na př. hluboce věřící Wigand nahlédl »hlouběji do zákonů vývoje než skeptický Darwin«; zkoumání nás prý má poučiti o tom, co má býti, neboť rovnováha, t. j. harmonie a celkovost v životních dějích (to jest to, co jest podstatou trvání individuality a tedy života) jest normou života; tento pojem normy roztíná v biologii říši toho, co jest, od říše toho, co býti má a tudy vede do říše mravnosti. V životě se tedy uplatňuje již činitel nadřazený, jdoucí ke svému cíli. Tohoto činitele a jeho zákonitosti má biologie hledat. V Kranichfeldově knize čteme pak dále, že organismy se vyvíjejí, protože rozvoj jest jejich určením. Tím přírodovědec dospívá k poznání boha, který určil a do přírody vložil ideu vývoje, jejímž působením zvířata a rostliny se vyvíjejí, sledujíce ji tak, jako člověk sleduje svoji vůli(!). K tomu účelu vložil bůh do organismů jejich zákonitosti. Pokud tyto stačí, sám již do přírodního dění nezasahuje; může tak však učiniti a činí tak též, jestliže přírodní zákonitost nestačí. — Takové jsou konce této vědy — ale tak i věda končí, chce-li více než může.

Konečně ještě v jednom smyslu jest možné účelosloyné nazírání v biologii. Tak totiž, že sledujeme určité děje, na př. embryonální děje vývojové, a zjišťujeme, jakými cestami dospívají svého ukončení, t. j. vytvoření dospělého útvaru. Při tom posuzujeme, zda tohoto výsledku by se nedalo dosáhnouti jinak kratčeji a jednodušeji a tak tedy účelněji. Říkáme si při tom, jak bychom to udělali my, jak nám se zdá, že by to bylo lepší; hodnotíme přírodu — zřejmě opět se svého lidského stanoviska podle své subjektivně založené snahy po ekonomii ve vztahu mezi činem a účinem. Neříkáme sice ovšem, že příroda sleduje onen výsledek jako svůj účel — ale výsledek měříme s vykonanou prací a říkáme, že by to bývalo bylo šlo i jinak. Hodnotíme jen — nevykládáme. S takovéhoto hlediska zpracoval na př. před několika lety Peters vývojové děje u živočichů.

Musíme se však ptáti, k čemu je takováto věda dobrá. Není ani popisnou, ani vykládající. Je to jakési kantorské dívání se na přírodu, spekulování, které nás ani neseznamuje se stavem věcí (podrobným popisem), ani nás nepoučí o dynamice věcí. Středem poznávání není zde vlastně konec konců ani příroda, nýbrž člověk: jde o to zjistiti, co tento člověk si myslí, že by příroda měla dělati. Pracuje se zde tedy jaksi s popřením, že by příroda měla v sobě účelnost a že by měla rozum; vychází se tedy z opačného tábora, než ze kterého vyšli obhájci účelnosti v přírodě spec. v životě — ale konce jsou opět stejné. Neboť u takovýchto výsledků vědeckého badání se musíme ptáti nejen cui prodest, ale hlavně jaká je to věda, či je to vůbec věda? není to — hračkářství?

A příčina? — opět jen ta, že do biologie byl zavlečen pojem účelnosti, který do ní nepatří, protože je jí cizí a pro ni nepoužitelný, nemá-li se jí státi nebezpečím tím, že jí zavede s pravé cesty, na které jedině může vykonati svoji užitečnou práci; tou je cesta poznání příčinného; jde o to, abychom studovali výsledek z účinů a ne naopak.

III.

Na otázku, má-li příroda rozum, nelze tedy odpověděti ani kladně ani záporně. Ne proto, že by se nám jednou jevila příroda rozumnou a účelně jednající, podruhé pak nerozumnou a neúčelně jednající; ani proto, že snad toho dosud o přírodě víme málo. Ale prostě proto, že se o t. zv. rozumnosti přírody a t. zv. účelnosti jejího jednání nemůžeme nikdy nic dovědět. Účelnost není v přírodě a nebude v ní nikdy; není a nebude v ní ale nikdy ani neúčelnosti. Protože pojem účelnosti vzniká teprve v člověku.

Jinak se ovšem mají věci, jakmile přijdeme do oboru zjevů a dějů, ve kterých člověk spolupůsobí svojí duší, tedy do oboru dějů sociálních, civilisačních, kulturních, krátce do oborů dějů sociologických. Zde lidské sebevědomí a tedy i lidský úmysl působí jako činitelé. Neříkám, že jako činitelé původní. I kdybychom sebe více uznávali lidskou spontánnost a věřili sebe více na opravdově tvůrčí momenty lidské duše, nikdy nemůžeme popříti, že by lidská vůle nebyla také určována příčinně okolnostmi objektivně zjistitelnými. Ale lidské chtění zde působí (dejme tomu jako souhrn, výslednice řady momentů jiných) a my je jako takové — a to je hlavní — přímo subjektivně poznáváme. Proto v oboru sociologických jevů můžeme říkati, že to neb ono se děje, protože to člověk chce, protože člověk jde za určitým úmyslem, že tedy jedná účelně — čili že účel (jako představovaný výsledek) jest působícím a určujícím činitelem. A ovšem můžeme i v tomto smyslu kritisovati, říkajíce, že kdyby byl člověk znal ty neb ony okolnosti resp. znal ty neb ony zákonitosti, byl by jednal jinak, lépe, účelněji, aby svého účele dosáhl. Zde jsou možny výklad i kritika nejen slovy, ale i skutečně ve smyslu účelnosti, neboť v lidském jednání jest účelnost.

Do oboru těchto sociologických zjevů patří také otázka lidské plodnosti, porodnosti a všeho co s tím souvisí, ve které zde problém účelnosti o přírodě a rozumu přírody byl nadhozen. Proto v této otázce možno mluviti o účelnosti, o cíli atp. Ale ne tak, že bychom lidské snažení chtěli zastaviti nebo popohnati tvrzením a vírou o účelnosti a cílevědomosti nebo neúčelnosti a cílenevědomosti lidské přirozenosti, pokud při lidské plodnosti působí, nýbrž tak, že právě naopak určitou lidskou snahu vezmeme v počet při vyšetřování činitelů, které v lidské porodnosti a plodnosti působí; a ovšem i při zjišťování cíle, ke kterému se zde jde a který má býti dosažen.

Je pokles plodnosti účelnou realisací, je oprávněn? Je — ale ne proto, že by snad šlo o účelnou reakci lidské přirozenosti (biologičnosti), ale proto, že řada lidí úmyslně omezuje svoji plodnost za určitým cílem. V tomto smyslu jde o cílevědomou zákonitost. Jest tento pokles porodnosti správným, nemáme proti němu vystupovati? Není správným a musíme proti němu vystupovati, protože poškozuje život a cíl určitého národa atp.; to ale ne proto, že by byl jakýsi nadlidský zákon, že národ má žíti a rozmnožovati se, ale proto, že jest řada lidí, kteří to chtějí a tomuto chtění se onen pokles příčí. Tito lidé ale nechtějí vzestup porodnosti proto, že by jimi mluvila ona vyšší nebo hlubší »přirozená« tendence, ale tato tendence — sociologicky vzato — vzniká chtěním těchto lidí. Výsledek bude podle souhry chtění — nehledě ovšem k jiným činitelům — těchto dvou skupin lidí. Třeba

právě vzíti národ, stát v jeho kolektivnosti. Pokles nebo vzestup plodnosti jest právě projevem a funkcí této kolektivnosti. Příčí se pokles porodnosti úkolům, které národ má, jeho mravním povinnostem? Příčí natolik, pokud je většina členů tohoto národa proti poklesu porodnosti — nepříčí se však, je-li většina pro, i kdyby několik jedinců sebe ohnivějšími slovy horovalo pro vzestup plodnosti. Účel a cíl je dán právě chtěním, které v národě vládne, a tím je dán i mravní imperativ: tímto chtěním se právě určuje, má-li či nemá-li. Je ovšem možno, že oněch několik jednotlivců rozkřeše (ať již slovy nebo administrativními činy) chtění v ostatních členech národa — v tom případě mravní imperativ je na jejich straně, ale je také hned plněn, neboť vzniká svým plněním. Jde o poměr sociální »síly« oněch jedinců a ostatní masy. Nepodaří-li se jim to, nebyla pravda na j e j i c h straně a proto nehnuli masou národa a proto skutečným cílem národa byla stabilita populace nebo její redukce; národ nebyl životný (sociologicky vzato) a proto ani nepomohla myšlenka zvýšení porodnosti, vzňatá v oněch několika hlavách.

Snad mi někdo namítne fatalism. Byl by to však omyl. Těžko ovšem vykládati. Jde jen o to, že v sociologii je člověk nejen subjektem, ale sám sobě i objektem, čímž vzniká ještě myšlenkový paradox: člověk chce a jedná, ale zároveň stojí i mimo. A čím citlivější problém, tím citelnějším je tento paradox. Zde jsem konečně psal ne *o* problému populace, ale o tom, jak se *v* otázkách populačních máme principiálně dívati. Bylo by chybou, kdybychom ztratili zde vědecky-kritický a tedy i sociologický odstup. V onom paradoxu je ale konečně problém celé etiky a vlastně — konec konců — i celá tragika člověka: být a vědět.

Literatura a umění

Stefan Żeromski:

Duch literárního snobismu.

Jsem si vědom při psaní těchto řádků, že vrhám na sebe podezření, jako bych byl záškodníkem vzruchů a úsilí umělců slova, zovoucích se futuristy či jinými -isty. Avšak nikoliv! Pravdivé umění je věčným novotařením, funkcí nikdy neustávajícího pokroku, a více — upřímný přítel umění nemůže být protivníkem i nejpodivnějšího novotaření. V dané otázce jde o cosi naprosto jiného: o uvažování, zda při novotaření, o němž tu budu mluviti, jde o skutečný pokrok, o ušlechtilost ducha, odvrat od věcí starých, zjalovělých, známých, pustě jednotvárných do světa úplně neznámého, nového, či zda máme co činiti s pokrokem nižšího, nicotného řádu, se starým známým snobismem bez ušlechtilosti.

Zjev ve sféře umění známý pod názvem futurismu se zrodil v Italii. Futurismus je »střih« italský, přirozený výkvět poměrů v oné zemi, v letech válce předcházejících. Začalo se ve Florencii. Jistá skupina umělců a literátů, vychovaná ve stínu dveří Ghibertiho, jaksi v objetí Donatella, Veroccia, Michel Angela a Leonarda da Vinci, znuděná do dna duše nikoliv tvořivostí, ale kultem těchto starých mistrů, hnusem neustálého otrockého kopírování a mluvení o jejich dílech, a znajíc důkladně onu bývalou Italii od prvních dnů svého dětství, začala Italii milovat svým vlastním způsobem. Byli to vesměs mladí hoši, kteří planuli žhavou touhou vyrvati nepříteli ještě neosvobozená území — terra iredenta. Dostali se tak přirozenou cestou citovanou k zbožňování síly novodobého státu v jeho továrnách, ke koncepci útočnosti i rozpínavosti nejen územní, ale i duševní. Tvrditi, že základními prvky jejich poesie budou odvaha, schválnost a vzbouření. Rozhodli se učiniti štítem tvořivosti »útočný pohyb, horečkovou bezesnost, dostihový běh, pohlavek a pěst«. Umínivše si překonati nejen v sobě, ale i ve veřejnosti vliv Carducciho, Fogazzara, d'Anunzia, v estetice a filosofii Benedetta Croceho, odhodili dokonalou formu verše a dokonce, i pouhé jeho zdání, kladouce místo něho verš úplně volný, jakož i zdání »esenční barvy pouhého slovníku«. Nové krásno mělo povstati tím způsobem, že by se kladla slova tím pořádkem, jak vyvstávají v mysli umělcově s vypuštěním všech znamének spojitosti, čímž by bylo docíleno zdůraznění dynamičnosti tvůrčího aktu. Byla odstraněna všechna rozdělovací znaménka a byly naopak zavedeny aritmetické způsoby sčítání, odčítání, násobení, dělení, znak rovnosti a dokonce — nuly. Došlo k myšlenkové anarchii. Všechny psychologické problémy byly odstraněny a měly být nahraženy naziráním na hmotu. Pomocí »dostatečně expresního pravopisu« měli futurističtí reformátoři naději na vytvoření tak živé a jasné onomatopsie, že jim tato poskytne takové jistoty při vyslovení slova, že budo uslyšet život stroje v pohybu, běh a svist řemení, hluk továren, dupot koní, vytí vichru a třesk padajících stromů. Zhuštění metafory pro pochopení tak zvaných »myšlenkových uzlů« mělo vytvořiti nové »krásno rychlosti«. K tomu cíli směřovala reforma tisku, spočívající v zavedení různých typů písmen, a ovšem i střídání písma různé barvy na téže stránce, což mělo zdůrazniti sílu i význam textu.

V plastice vystoupili futuristé vztekle proti tak zvanému »ideálu krásna«, proti manii stavění pomníků jako barbarskému přežitku. Rozhodli se vyrvati sochařství z vlivů Řecka, Michel Angela i gotiky. Když Francie hledala ukradenou Monnu Lisu a když celá Florencie vřela žalem i hněvem, zanotovali futuristé ve svém listě »Lacerba« divý jásot, zdůrazňujíce, že je taková malovanice docela nezajímá. V druhém paragrafu svého manifestu zatoužili futuristé zničiti díla Rembrantova, Goyova a Rodinova. Talentovaný umělec a essayista oné skupiny, Ardengo Soffici, potíral Rodina s nebývalým zápalem. Malíři a sochaři futurističtí psali jednak manifesty, jednak tvořili díla »originální v pojetí a absolutně nová« — jako je Umberto Boccioniho »Elastičnost«, Carola Carra »Dynamismus lidského těla«, Rusola »Dynamismus automobilu«, Severiniho »Ples Tabarin«, Ardeni Sofficiho »Syntésu města Prato«, — jakož i v sádře Bocciniho »Syntésu dynamismu člověka.«

V literatuře vedle zajímavých prací Palazzeschiho může býti nejvíce charakteristickým příkladem futuristické komposice dílo F. J. Marinettiho »Zang Tumb Tumb«, obsahující popis dojmů z bitvy pod Drinopolem. Hle, úryvek:

»— Poledne ¾ fléty psí štěkot dni tamblumb otřes Gargareš rána třeskot marš Šup tornistry karabiny podešve železo koňské ocasy skříně židé všelijaké pečivo na oleji písničky krámy rány blesk plyn dusno cynamon tíseň příliv odliv pepř šup smrad vítr pomoranče v květu falůt vražda kosti šachy karty jasmín ořech + muškátový květ + růže arabeska mosaika svině chlívek partyky nátěr hólí = žranice + vítr + žáby fuj tornistry karabiny děla železo atmosféra = olovo + láva + 300 smradů + 50 vůní silnice matrace prádélko koňský hnůj svině flik flak ohromně hromadit velbloudy osly — — —«

F. J. Marinetti píše v předmluvě k tomuto svému dílu, že se rovná svojí intensitou 2500 stránkám Flaubertovým a že je ideálním postřehem světa dosud ještě nezbádaného.

V době světové války se zúčastnili futuristé činně bojů. Psali své výplody v letících aeroplánech, nebo ležíce ve střeleckých zákopech. Nejgeniálnější z nich — Giovani Papini, samouk — vzdálil se od své školy takřka nezměřitelně, padnuv k nohoum

Kristovým. O ostatních, s výjimkou Marinettiho, neslyšeti už zhola ničeho.

Futurismus nalezl stoupence všude — ve Francii, v Německu, v Rusku, ve Španělsku a dokonce i v exotické Brasilii. Ve Francii byl vyznavačem futurismu talentovaný poeta Kostrowicki, Polák původem, jenž přijal jméno Guillaume Apollinaire. Ten nepsal svého jména malou písmenou, podržel rovněž ustálený pravopis francouzský, odhodiv jenom znaménka, zatemniv tím nejen svůj styl a jasnost představ, ale i obrazů. Jsa vychovaný ve veliké kultuře francouzské, nevyhazoval teček a čárek z přesvědčení. Odhazoval drobotinky, drže se přece jen staromódní« obsahovosti, věda, že jediné tak může reelně působiti na čtenáře. Ale nedalo mu, aby přece jen text nerozházel pro docílení snobistického efektu: pořádal své verše v obraz fontány, mandoliny, automobilu. Dokonce i své vlastní jméno uzavíral v lustr, tvořil z liter hodinky, kravaty a podobné hříčky, což vše bylo — realisací krásy rychlosti. Dosáhl spíše krásna novinky, originality, či výstřednosti. Bibliofil jeho knihu postaví s blahým lehtáním v krajině srdeční do své police, a snob ji učiní svým praporem a štítem nového umění. Dbá-li každý poeta o výzdobu své knihy, mohl to dle své libosti učiniti i Apollinaire a dáti do knihy to, co považoval za krásné či nevyhnutelné.

Futuristický proud, provandrovav Německem, kde vydal několik hodnotných děl ve sféře dramatu (Hasen clever), dorazil do Ruska, a teprve zde roztáhl svá křídla k plnému letu.

Útok na Puškina byl jen »slibným« začátkem. Atakovány, samozřejmě, zásady gramatiky, pravopisu, písma, práva prosodie, i sám význam výrazů, a přirozeně i rozum, a konečně i sama poesie.

Výtvory Vladimíra Majakovského jako »Oblak ve spodničkách« byly překládány a je je alespoň možno pochopiti. Ale nejopravdovější tvořivost tohoto poety, jak se jeví v »heroickém, epickém i satirickém obraze naší epochy« s titulem »Misteryum Buffs«, jakož i v poematu »150,000.000« je plně pochopitelnou, myslím, jen lidem zvlášť přizpůsobeným. Jde zde o vylíčení poslední války, kterou vede živel revoluce, představený osobou gigantického ruského Ivana, s celou buržoasní kulturou. Zosobněním této kultury je »Wilson«, sídlící v Chicagu. Přichází člověk kůň a dere se do státu Wilsonova. Wilson roztíná Ivana šavlí a poněvadž ten je nabit revolucí, vylézají z roztatého koně-člověka ruské gubernie a vycházejí na výboj. Wilson je obrácen v popel, když chtěl svým zadkem udusiti slunce. Pogromu padají za oběť náboženství, musea, poeti. Minulost je zničena i s celou svojí kulturou.

Výrazem onoho období revoluce, kdy obecnou vírou jejích stoupenců bylo heslo: — »Na místo víry v duši — elektřinu i páru, — místo trpění nouze je dlužno uloupit bohatství všech světů, — toho, kdo je starý, zabít — z lebek nadělat popelníčky!« — je nesporně Vladimír Majakovský. Je to poeta mas, agitátor promlouvající stylem stále hrubějším. Představiteli reakce proti kubo-futurismu sovětského snobismu jsou výtvory nové školy zvané imaginismem. Jsou to poeti — Vadim Šeršeněvič, Anatol Marienhof, Alexander Kušikov, Ruzik Ivněv a nejschopnější z nich Sergěj Jesenin. Jsou rovněž ctiteli i pěvci revoluce, ale vyjadřují poněkud jinou stránku. Operují dovedně blouznivostí,

Z jejich díla promlouvá ves, obyčejná krajina, úcta k selské práci a k proměně zrna ve vezdejší chléb.

Jeseninova poesie »Tovaryšč, Pěvučij zov, Otčar, Prišestvije, Oktoich; Preobraženje, Inonja«; s poematem A. Bloka »Dvě nadcat«, a s poematem Andreje Bjelého »Christos voskres« tvoří skupinu výtvorů rázu mystického. Poetové tito věří, že Rusko je zemí, kde v krvi a mučírnách revoluce se dokonává porod nikoliv idejí, ale samého těla nového světa. Tito lidé mají ruskou duši a dávají jí promlouvati svými pracemi. Když zahynul carský stát, rodí se v jejich ruské duši vlast vnitřní, země ducha, z níž dle jejich víry má vyjít a vtělit se idea revoluce. Jsou pěvci prvního zvěstování jara tohoto nového Ruska, zovouce jej »grad Inonja, gdě živiot Božestvo živych«. Inonja nedlí kdesi v dáli, ale přebývá v duších současných lidí. Je nutno tedy bojovat a pracovat, aby nedlela pouze na jediném místě, ale rozšířila se na celý svět.

Dostojevský stejně jako Andrej Bělyj, Blok i Jesenin věří v dokonalost toho, co se děje nad nimi i před nimi, a co již bylo splněno vládou. Dostojevský neví, či se tváří nevědět, jak a kdy se Rusko vrhlo na Polsko, a jak rukama zkrvavenýma polskou krví přikulo mučeníky ke trůnu svého cara. Mluví bez zajíknutí, že »osudem Ruska je všesvětovost nikoliv dobytá mečem, ale silou bratrství i bratrské touhy po sjednocení lidí«. — Mužíka ruského nazývá křesťanem, téhož mužíka, jenž stvořil nejen samu ohromnou věc, ale dal onomu ohavnému aktu slovo známé dnes v jazycích všech národů: — pogrom, mužíka, jenž ze své řeči vydobyl nejohavnější kletbu na zemi, či přísloví, vplétané takřka v každou větu, v každé otevření úst, v každou myšlenku, jež nazývá Ščedrin »upominověném o matěri«.

Poeti moderního Ruska ve svém snobismu nevidí, nebo se — což je nejmožnější — tváří, že nevidí strašlivého prolití krve, dokonaného a dokonávaného stoupenci jedné doktriny na stoupencích doktriny druhé. Přimhuřují oči nad strašlivými zločiny. Kristus se jim, snobům, stal nevyhnutelným aparátem, takřka stylistickou figurou, ozdobou verše, pohodlnou myšlenkovou zkratkou, a nadevšecko — pohodlným, farisejským výkrutem ze strašlivé pravdy. Jejich mystický entusiasmus je stejně jako u Dostojevského poesií »erární«. Více kultury, více pokory, více pravdivosti i upřímnosti, a méně křiku a agitace — to by především slušelo ruským duchovním počinům, které chtějí napraviti celý svět. Ovšem — nejen poeti, ale i myslitelé jako Sergěj Bulgakov hlásají slávu Ruska jako vzor celému západu. »Ruská země je stále živá, a Kristus chodí po ní jako před tím v hadrech otroka.«

Pověděl jsem o snobismu tolik zlého, a při loučení s ním musím pověděti i slovo teplejší. Podobá-li se pokrok graficky přímé linii, představujíc snobismus vlnu. Plní poesií jalovou poušť, díry zanesené prachem, obléká nejposlednější běhnu šatem poetické nevinnosti až do obecného zhnusení a výbuchu nové, zdravé generace. Snobismus je pokrokem duší druhého řádu, jalových, mrtvých v sobě, epigonů. Snobismus se musí osvětlovat svítilnami Thackerayovými, aby nebyl příliš drzý a nesahal po vavřínech; které přísluší zdravému pokroku.

Blahoslavený je neustálý pokrok, jenž neustupuje před ničím, jenž je si hluboce vědom svého vývoje i běhu. Pokrok nelze uzavřít v žádnou doktrinu, vyrve se z kteréhokoliv obětí, aby hledal formu stále dokonalejší. Není možno ho vměstnati v rámec žádné politické strany, neboť úlohou jeho je přeměna člověka, snětí jeho pout, aby se stal svobodným synem božím a bratrem synů božích. A snobismus? Snadná odpověď.

Dopisy

O program nové strany.

Vážený pane redaktore!

Sledoval jsem Vaši anketu a musel jsem nutně přijít k závěru, že se něco chystá. A logicky jsem z Vašich anket viděl, že bude tuhý boj. A je. Naříkáme na přepolitisovanost, a teď najednou hned dvě nové strany. A já cítím v zákulisí několik nových režisérů, již nám chystají nová další překvapení. Myslím, že vina spočívá ve všech Vás, kteří stojíte přímo u zdroje politiky. My ostatní snad obdivovatelé můžeme pořádati nejvýš

akademické diskuse o tom, co by bylo lepší, nebo co by ještě se dalo napraviti. Když jsem četl již podruhé celý program Národní Strany Práce, zamyslel jsem se nad ním a s lecčíms jsem nemohl dobře souhlasiti; domnívám se, že její zakladatelé, mezi nimiž čtu jména sympaticky znějící a dávající mi záruku opravdové seriosnosti, si svůj program náležitě uvážili, a že se cítí dosti silnými, aby jej mohli tak, jak jej vytkli do důsledků provésti.

Program tak ideální předpokládá však lepší a hodnotnější stoupence, než nám dovedly naše dosavadní strany vychovat, a bude míti nová strana tím tedy těžší práci. Bude nutno nové stoupence (nechci použíti onoho zdiskreditovaného a jednostranného názvu »stranníky«) z principu přeorientovat, naučit se dívat na základní pojmy politiky zcela s nových hledisek a pod novým zorným úhlem. Bude nutno v nich vypěstovat znova zdiskreditovanou lásku k »vlasti«, k onomu velmi abstraktnímu pojmu, novou úctu k vládě a k úřadu vůbec. Dnešní vláda pěti lidí dovedla tak dokonale všechny tyto pojmy u nás nepolitiků zvrátit a postavit na falešné základy. Nejsem pesimistou, pane redaktore, ale každý rozumně myslící člověk musí mi dát za pravdu. Trpko o tom mluvit a tím více nám současníkům, kteří nemáme dosud náležitého odstupu od věci.

Již asi před rokem, když bylo u nás rozpuštěno obecní zastupitelstvo a kdy se vědělo, že dříve nebo později budou nové obecní volby, říkával jsem svým známým, již mají stejné názory, že by bylo nutno u nás (myslím v našem městě) založit novou stranu lidí politicky neorganisovaných a lidí rozumných. Cosi jako bývala strana realistů. Vychovat občany k lepšímu politickému názoru, demokratičtějšímu a tolerantnějšímu, to považuji pro svou osobu za přední úkol nové strany. A pak, až i ti prostí občánkové, ten tolik vysmívaný stav maloměšťáků pochopí, co jest to prázdnota hesel a lesklá slova, pak bude mnoha stranám tak úzko, jak je dnes, myslím, Národní demokracii. A bude jich mnoho, které umřou na úbytě. Zůstanou jim pouze výkonné výbory a po případě i místní výbory, ale bude jim chybět to co činí stranu stranou — straníci. I u nás máme zajímavou organisaci národně-demokratickou, která se ve své výborové schůzi jednomyslně usnesla zůstat v lůně strany a vyslovit vedení svou důvěru a věrnost. A dobře k tomu podotkl kterýsi z místních plátků, jinobarevný, že tato organisace má vše co potřebuje a že jí chybí pouze členstvo.

Tak mimochodem mi napadla zajímavá myšlenka a hned za tepla Vám ji zde sděluji. Co kdybyste udělali zas novou anketu (máte v tom přece už tradici) asi o tom, co kdo z nás neorganisovaných soudí o tom novém programu té nové strany. Mohlo by to být po svém způsobu velmi zajímavé. Ale to jen tak jak říkám mimochodem.

V dokonalé úctě Váš Vám oddaný

Třebíč, 24. září 1925. *Josef Kosík*, stavitel.

Ještě o proletářském a lidovém umění.

Vážený pane redaktore, Budapešť, 25. září 1925.

pan Karel Čapek napsal do 33. čísla »Přítomnosti« krásný článek o »Proletářském umění«. A článek jeho skončil nikoliv proletariátem, nikoliv lidem, ale — lidmi. Pan Čapek nepřímo tu řekl svatou pravdu, že dnešní život politický i umělecký pro slovo »lid« zapomíná na lidi, že v dnešní době politických a uměleckých kast zapomíná se všeobecně na to, že tyto kasty jsou jen umělé, nesmyslné a pomyslné, nikoliv skutečné. Skuteční jsou lidé: já, Vy, pan Čapek, naše služka, Václav Vopička z Padous, prostě všichni tak jak vedle sebe stojíme, jak se rodíme, žijeme a umíráme. A my všichni máme jisté touhy, docela nepatrné, možná i hloupoučké, intimní — ale takové, které velice milujeme a kterých se nechceme zbaviti. A kdybychom se jich zbaviti musili, mrzel by nás celý svět. Někdo je šťasten, může-li si koupiti záclony do pokoje, jiný touží po tom, aby měl hezky svázané knihy a třetí třeba zase chce jenom tolik, aby jeho dítě bylo hezké a pěkně oblečené. Vidíte, to jsou takové hloupé, nesmyslné tužbičky, které nás jednotlivce činí šťastnými, které zalévají naše bytosti teplem, jasem — radostným úsměvem. Snad ani páni Čapkové netuší, co sbližuje prostého člověka s jejich uměním. Představte si, že dva zamilovaní, hovořívají o témže, i oni touží, aby měli domeček a na oknech záclonky. A aby měli dětičky...

Řekněte mi snad, že tohle není obsah a umělecký význam »Ze života hmyzu«. Máte pravdu: ale touhle maličkostí se Čapkové přiblížili svým dílem prostému člověku a tím okamžikem přiblížili mu i umění. Ukázali mu jeho sama jasně a nehledaně, jasněji a bezpečněji než na př. Ibsen. Neboť tragedie jaké prožívají lidé Ibsenovi, nejsou tragediemi všedního a běžného života. Za to záclonky a dětičky jsou otázkami každého, jsou naprostou skutečností. Nuže a zde začíná to umění pro l i d i, nikoliv pro lid. Jen a jen pro lidi.

V heslu »umění pro lid« leží těžký omyl. Lid — toť jakési kompaktum neurčité, mnohotvárné a beztvárné, všezájmové a bezzájmové, prostě něco, co nelze dobře srovnati v určitou linii, ba ani prostorově ne. »Lid«, toť takové hrozné abstraktum, s nímž si nikdo neví rady a nejméně umění.

Jest snad »lidem« obecenstvo, sedící v divadle, nebo obecenstvo, čtoucí knihy? Jest »lidem« obecenstvo, navštěvující výstavy? Ne. Anebo těžko jest označiti toto obecenstvo neurčitým slovem »lid«. Jsou to lidé. Jsou to jednotlivci, kteří v divadle hledají něco specielně svého a každý něco jiného, stejně jako každý z nich v románě nalézá něco sobě blízkého a na výstavě každému se líbí jiný obraz anebo z téhož obrazu se mu něco líbí více než sousedovi. Nuže, a co nyní s heslem: umění pro lid? Nemělo by se toto heslo opraviti v heslo: umění pro lidi? Myslím, že ano a že potom umění nejen by sebe přiblížilo lidu, ale i lid sobě. Nemluviti k lidu, ale k lidem, ke každému jednotlivci. Proto, aby ten jednotlivec věděl, že autor mluví k němu a s ním, že píše pro něho, nikoli pro jakýsi lid. Vždyť my, třeba máme neustále v ústech slovo »lid«, nejsme přívrženci massovosti či kollektivity. Každý z nás, nechť je to národní demokrat či komunista, jest individuem pro sebe a jestliže už v životě politickém musí si nechat líbiti, že ho nazývají lidem, je na svoji intimní individualitu tím více žárliv. Proto chodí do biografu, neboť tam vidí individuality a tam také tomu nejzarytějšímu komunistovi ohromně imponuje silný jedinec a nikoliv beztvárný zástup lidu.

A umění? Umění třídní nedovede a nemůže proniknouti všeobecně už proto, poněvadž jest určeno jen jisté kastě. Ale nemůže proniknouti ani »umění pro lid«, poněvadž každý z nás si řekne: to není pro mne, já nejsem lid. Neboť i označení: u m ě n í p r o l i d jest kastovnictvím a každé kastovnictví uráží. Uráží i toto kastovnictví umělecké proto, poněvadž v tom okamžiku, jak se řekne: »děláme umění pro lid«, rozšiřuje se propast mezi tvůrcem a konsumentem. Každý z nás máme rádi některého ze spisovatelů. Jakmile však tento spisovatel by řekl: »já dělám umění pro umění a nikoli pro tebe,« jsme uraženi a přestaneme ho milovati.

Myslím, že pan Čapek měl ještě ve svém článku říci: já nedělám umění ani pro buržoasii ani pro proletariát, já ho dělám právě pro tebe, který mne čteš. Jak vezmeš moji knihu do ruky, jsme kamarádi. Já ti vyprávím něco hezkého, stěžuji si na to, co mne trápí a ty se mnou to hezké prožíváš a stěžuješ si zase mně. Máme se rádi, jelikož jsme mezi sebou. Já tě nepovažuji za lid nebo za hlupáka a ty mne zase nepovažuješ za bařtipána z parnasu. My si rozumíme a rozumíme si proto, jelikož jsme l i d é, kteří si vzájemně mají co povědět.

Ne tedy umění pro lid, ale pro lidi.

S veškerou úctou Váš *B. Müller.*